

ROSMALLA

★ ★ E X T R A ★ ★

Deel 4 - tweede helft
**De bevrijding
van Rosmalen**

In dit nummer o.a.:

- Dolle dinsdag of de dood ontlopen
- Bruggen met zijn Sluiske
- De man die zijn eigen verzinsel geloofde

COLOFON

Rosmalla Extra (ISSN 1380-3190) is een uitgave van de Heemkundekring Rosmalen.

Redactie:
Mari van de Ven
Harry Coppens

Redactieadres:
Stationsstraat 8
5241 EE Rosmalen
tel. 04192-18349

Leden en donateurs ontvangen *Rosmalla* en *Rosmalla Extra*. Donateurs betalen minimaal f 25,- per jaar. Abonnees (voor minimaal één jaar) betalen f 25,- per jaar (postabonnees f 35,- per jaar), over te maken op het bankrekeningnr. van de Heemkundekring, onder vermelding van: "abonnement Rosmalla".

Bankrekeningnr.: 18.45.43.444 (Rabobank Rosmalen, postgiro van de bank: 1099372) ten name van Heemkundekring Rosmalen, Deken Fritsenstraat 53, 5243 VM Rosmalen.

De meeste oude nummers van *Rosmalla* en *Rosmalla Extra* zijn nog verkrijgbaar op het redactieadres.

Bestuur:

Th. Derksen, voorzitter, Weidestraat 15, 5241 CA Rosmalen. Tel. 04192-12591

A.J. van de Ven, 1e secretaris, M. Nijhoffstraat 8, 5242 CV Rosmalen. Tel. 04192-14094

J.W. Westerlaken, 2e secretaris en contactpersoon, Venstraat 53, 5241 CD Rosmalen, Tel. 04192-13562

Sj. Hoedemakers-van der Sluis, penningmeester, Deken Fritsenstraat 53, 5243 VM Rosmalen. Tel. 04192-17366

H. de Werd, archief, Hintham 127, 5246 AE, Tel. 073-415914

Copyright © 1994 Heemkundekring Rosmalen.

Zonder toestemming van redactie en / of bestuur mag niets uit deze uitgave worden overgenomen.

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud der ondertekende artikelen. Aan deze artikelen zal ook nooit iets veranderd worden zonder overleg met de auteur(s). Foto's en andere illustraties worden te allen tijde teruggezonden; telusten op verzoek.

De bevrijding van Rosmalen

DOLLE DINSDAG OF DE DOOD ONTLOPEN

Cor Swanenberg

Dit artikel is met toestemming van de auteur overgenomen uit zijn boek Van oorlog, overvloed en onvrede. Het is het tweede deel van een trilogie. Het eerste deel heet Van Hemels Licht en Hellevuur en deel 3 heet Het land van de Leeuwerik.

Op 5 september 1944 zouden volgens Radio Oranje de Britse bevrijdingstroepen Breda reeds bereikt hebben. De rijkscommissaris kondigde de uitzonderingstoestand af. De NSB raakte in paniek. De Brabantse bevolking vooral, maar verder ook heel Nederland, bereidde zich al voor op de ontvangst van de bevrijder, waar men lang naar uitgezien had. Voor de meeste Brabanders zou de oorlog nog enkele maanden duren, voor het gebied boven de rivieren moest nog een afschuwelijke hongerwinter volgen. Het indrukwekkendste verhaal rond Rosmalens Dolle Dinsdag heeft zich waarschijnlijk afgespeeld in en nabij de villa de jood Lewin, die de sanatoriumbossen toen nog be-

Jan van Zoggel. Coll. Cor Swanenberg

BEKENDMAKING .

hedenmorgen 2 personen in deze gemeente zijn gefusilleerd wegens het zich toeëigenen van aan de Duitsche Weermacht toebehoorende goederen.

ROSMALEN, 9 September 1944.

DE BURGEMEESTER VAN ROSMALEN,
Jhr.H.C.F.C.von Heijden.

heerde. Lewin was ondergedoken en de Duitsers hadden zijn villa in bezit genomen en er een N.S.V.-gebouw (National-Sozialistische Volkswohlfahrt) van gemaakt. Er waren veel Duitse vrouwen en meiden die het leven voor de Duitse militairen moesten veraangemen. Daarom heerste er altijd veel Duitse drukte. Op die dinsdag in 1944 echter was het huis in aller ijel verlaten. In hun haast hadden de bezetters zelfs een klein blond Duits kind in het tot *Kinderheim* omgedoopte

IN MEMORIAM
Petrus Johannes Ketelaars.

IN MEMORIAM
PETRUS VOETS

Bidprentjes van Pertus Johannes Ketelaars en Petrus Voets. Op de bladzijde hiernaast staan de teksten van de bidprentjes.

Wij roepen Uwe barmhartigheid in, Heilige Heer, Almachtige Vader, Eeuwige God, voor de Ziel van Zaliger. Uwen dienaar
den Heer

PETRUS VOETS,

geboren te Rosmalen 21 Maart 1922 en aldaar overleden 9 September 1944.

Hoe odoorgrondelijk zijn Gods raadsbesluiten en hoe onsaapelijk Zijne wegen.

De mensch denkt lang te leven en neemt zich voor veel te doen in later tijd; en opeens komt de dood en onverwacht wordt de ziel uit het lichaam weggerukt.

Waakt derhalve, omdat gij niet weet, op welk uur de Heer komen zal. Ziet, gij, die nu zegt: vandaag of morgen zullen wij naar de stad gaan en zaken doen, gij weet niet, wat het morgen zijn zal, zoo vermaant ons de H. Jacobus.

God nam van u weg, dien gij liefhadt; de Vader werd bedroefd en de Moeder weende met al te stillen tranen.

Wel waart Gij goed, o Jesus, ons dit kind te geven, maar nu is de billidschap onzer harten verdwenen, onze vreugde is in droefheid veranderd. Onschuldig werd zijn leven opgetischt.

Dierbare Ouders, Broers en Zusters, zwaar is het offer, dat O. L. Heer door mijn dood van u vraagt. Brengt allen dit offer met een bereidwillig hart, dan zal Hij u ook sterken en troosten in dit groote verdriet. Ik mocht van uw aller liefde zooveel meels en goeds ondervliden in mijn leven. Moge God in Zijn overgrote barmhartigheid mij geesdijf zijn en mij in de gelegenheid stellen vanuit dea hemel u allen overvloedig te vergeldeo wat gij voor mij geweest zijt.

Eo gij mijn verloofde, wat ons hart versagde, heeft God oiet gewild, doch al word ik van u gescheiden, mijne liefde blijft u bij. En gij mijne verdere bloedverwanten eo vrieden, zorgt Gods Wetten trouw te ooderhoudte, opdat Hij u oiet onvoorbered viadt.

MIJN JESUS. BARMHARTIGHEID.

Wij roepen Uwe barmhartigheid in, Heilige Heer, Almachtige Vader, Eeuwige God, voor de Ziel van Zaliger. Uwen dienaar

den Heer

Petrus Johannes Ketelaars,

gebore te Veghel 16 December 1902 en overleden te Rosmalen 9 September 1944.

Hij verliet het ouderlijk huis, om er niet meer wêer te keeren.

In volle levensblijheid droomde hij de schoonste verwachtingen voor de toekomst, maar de onverbiddele dood bracht hem plotseling aan den rand van het graf.

Oenschuldig werd zijn leven opgetischt.

De mensch weet zijn eiode niet, maar wordt door den dood verrast, gelijk de vlach door den angel en de vogel door deo strik. Weest dus bereid, want de Zoon des Menscheo zal komen op een uur, dat gij Hem niet verwacht.

Als de rechtvaardige eenen plotseligen dood sterft, zal hij in vrede zijn. Want niet den plotseligen dood moet meo vreezen, maar den dood, die tegelijk plotseling en onvoorbered is.

Dierbare Vader, lieve zieke Moeder, ik begrijp uw droefheid en uwe smart nu ik voor altijd aan uwe oogen hier op aarde ben onttrokken, maar bedenkt het wel, de geegenheid des harten blijft eo noot tal ik vergeten de liefde en zorgen, die gij voor mij gehad hebt.

Lieve Broers, Zusters en Vrienden, ik bedank u alleo voor uw goedheid en vriendschap. Blijft mij gedeken eo in uw voortdurend gebed, opdat God mij moge geesdijf zijn in Zijn overgrote barmhartigheid en u, mijn Verloofde, die ik heb uitverkoren als getellin van mijn verder leven, u dank ik voor uw genegeheid en liefde. Gaaroo was ik bij u gebleven, doch Gods H. Wil is geschied: eenmaal zien wij elkander weder: troost u en vergeet mij niet in uw gebed.

MIJN JESUS. BARMHARTIGHEID.

gedeelte achtergelaten. Jonge, stoere bincken uit de buurt, die de overhaaste aftocht wilden vieren met een plundering van Duitse spullen, hebben het achtergebleven kind later ontdekt. De spullen, die de Duitsers later toch maar van Lewin afgepakt hadden, zouden het moeten ontgelden als kon men de bezetter daarmee alsnog saboteren. De buurtjongens Jan van Zoggel, Pietje Voets en Piet Ketelaars, kwamen echter daags na de markt, zo bleek bij hun aankomst op de villa. Tientallen anderen, vooral arme bewoners uit de Maliskampse en Nulandse Hei, waren hen reeds voor geweest. Er was al danig huis gehouden onder de rijke inboedel. Grote dure vloerkleden waren bijvoorbeeld reeds gevierendeeld en bedden en meubilair waren al afgevoerd. Iedereen verkeerde in een roes en men gedroeg zich alsof men de gehate bezetter alsnog een hak kon zetten door zich te botvieren op het interieur van het Duitse N.S.V.-gebouw. Een aantal roofzuchtigen was het een welkome gelegenheid eindelijk eens zaken te bemachtigen zonder bon of zwarte handel. De buurtjongens namen het huilende Duitse kind mee en gaven het Dina Voets ter verzorging. Deze daad van barmhartigheid zou hun noodlot worden. Het achtergebleven Duitse knaapje moest worden aangegeven en hiermee verried men zichzelf voor de teruggekeerde, getergde Duitsers. De roes van opluchting en leedvermaak, die naar buiten kwam in de uitspatting van plunderlust, zou de drie jeugdige buurtbewoners duur komen te staan. De drie jonge kerels werden in de grauwe morgen van 9 september van hun bed gelicht en tegen de muur gezet bij de villa om gefusilleerd te worden. Waarschijnlijk als afschrikwekkend voorbeeld voor alle niet-Duitsgezinden. Onder bedreiging van een revolver en nauwelijks gekleed waren zij opgebracht. Rosmalens burgemeester Von Heijden heeft veelvuldig geprobeerd de zaak te sussen, maar het enige antwoord van de Duitsers was *kaputt*. Voor het drietal was het doodvonnis geveld. Ze werden gedrieën op een rij geplaatst achter het gebouw. Alles werd gereedgemaakt voor de executie. Geleidelijk aan drong het bij alle drie wel door wat hun te wachten stond. Jan van Zoggel had het plan opgevat te gaan rennen voor zijn leven. Toch was dat niet eenvoudig; het was hem reeds eenmaal in de benen geslagen en hij was van de trappen getuimeld bij de villa. Desondanks zou Jan het proberen; hij had niets te verliezen. Eenmaal opgesteld sprong Jan van Zoggel opeens uit zijn klompen en vluchtte de bossen in. Hij werd onmiddellijk nagezeten en nageschoten door een vijftal SD-ers met machinegeweren. Driemaal werd hij getroffen, maar toch kon hij zijn vlucht vervolgen. Jan snelde uit alle macht de *masten* in, de heggen langs, de sloten door, daarbij zwaar gehinderd door ernstige verwondingen. Zijn linkerarm en zijn ribben waren getroffen. Ettelijke malen viel hij op zijn wanhopige vlucht. Wellicht waren die duikelingen in het begin onder het spervuur der Duitse mitrailleurs zijn eigenlijke redding. Hoe het ook zij, zijn vluchtpoging slaagde. Daarvoor moest hij echter doodsangsten doorstaan, ook toen hij het vuurpeloton eenmaal ontlopen was. Jan was slechts gekleed in een broek en bloedde als een aangeschoten rund. Toen hij de onheilsbossen van het sanatorium verlaten had, was hij een honderdtal meters door de eikenheggen langs de akkers van Klaas

B E K E N D M A K I N G .

DE BURGEMEESTER DER GEMEENTE ROSMALEN gelast alle personen, die in het bezit zijn van aan de Duitsche Weermacht of N.S.V. toebehoorende goederen, onverschillig of zij die hebben gestolen, gekregen of gekocht; dus ook die goederen, die door ondergeteekende aan diverse personen zijn uitgereikt, om die goederen op Maandag, 11 September a.s. des v.m. van 9 tot 12 uur in te leveren in een lokaal van de Oude Jongensschool in de Kom alhier.

Indien niet alle goederen terugkomen zal scherpe huiszoeking plaats hebben en zullen degenen bij wie goederen als hierboven vermeld worden aangetroffen of gevonden ten strengste worden gestraft.

Indien de goederen inmiddels mochten zijn verkocht of weggegeven moet onverwijld daarvan schriftelijk mededeeling worden gedaan aan ondergeteekende met opgeve van aantal en soort der goederen en het adres van degene aan wien de goederen zijn overgedragen en behooren die personen te worden gewaarschuwd, dat ook zij verplicht zijn die goederen in te leveren.

ROSMALLEN, 9 September 1944.

DE BURGEMEESTER VOORNOEMD,

Jhr. H.C.F.C. von Heijden.

Heijmans, onze opa, gehold. Daar was hij ook over het erf gelopen en had ome Ninus nog in de deur zien staan, die hem verbouwereerd had nagestaard. Jan was naar de Patersdreef gesprint en had daar bij het eerste het beste huisje om een jas gevraagd, want hij was zo opvallend bloedend in zijn schamele kledij. Het vrouwtje, waarschijnlijk zeer geschrokken, had hem slechts gesmeekt snel te verdwijnen. Jan sjouwde verder richting Nuland, nog steeds angstvallig langs heggen en struikgewas dekking zoekend. Bij Sissen in Nuland langs de Rijksweg deed hij een tweede poging een kledingstuk te bemachtigen. Deze keer was hij wel succesvol. Sissen, ook

wel de *Nisseroise boer* genoemd, hielp Jan aan een jas. Jan vervolgde zijn vlucht in oostelijke richting. Hij zag ontzettend veel Duitsers op de grote weg en hield zich schuil achter heggen en in sloten. Langzaam vorderde hij richting Geffen. Vooraan in zuidelijk Geffen verschool hij zich in een aardappelveld, waarop een landbouwer doende was. In het grauw van de schemering haalde de boer, die Jan wel gezien h

ter was echter niet zeer behulpzaam, waarschijnlijk uit schrik voor de Duitsers, die Jan nog altijd in de armen kon lopen. Wie gaf de dokter garantie dat Jan hem in dat geval niet meteen zou verraden? Jan kreeg slechts een witte lap voor zijn arm en werd wrevelig afgescheept. Vervolgens kreeg hij een fiets om naar zijn broer Willem van Zoggel te gaan. Deze woonde op Zoggel, een buurtschap onder Heesch. Willem bezorgde de gehavende en gepijnigde broer Jan zijn definitieve onderduikadres in Nistelrode. Bij Ties Zegers op de *Nisseroise hèij* zou Jan de laatste negen weken van de Tweede Wereldoorlog in de Brabantse Meijerij uitzitten. Het onderduikadres werd zo goed geheimgehouden, dat de naaste familie van de gastheer evenals de burens volslagen onwetend waren omtrent het verblijf van deze veel geplaagde, verjaagde boerenzoon uit Rosmalen. Zo kon het gebeuren, dat familieleden bij Zegers het nieuws verkondigden dat de Duitsers in Rosmalen drie jongens doodgeschoten hadden. Een van hen zou een jongen van Hannus van Zoggel geweest zijn. Zegers zou daarop slecht geantwoord hebben: "Dè kan ik niej geleuve...!" Jan vertoefde steeds op de balken. Hij kwam slechts van de hooizolder in de nacht en dan keek hij hoopvol naar het oorlogsvuur aan de horizon en wenste dat de *Tommies* toch opschoten. Het verging hem intussen slecht. Zijn arm was totaal vergiftigd en bezorgde hem veel pijn. Het werd zo erg, dat dokter Trügg ingeschakeld moest worden. Die hielp hem wél zo goed hij kon. Jan verloor intussen veel gewicht en kreeg van de dokter te horen dat het schot in zijn zij geen streep dieper had moeten zijn of zijn rib was gebroken, hetgeen hem het lopen onmogelijk zou hebben gemaakt. Jan had donders veel geluk gehad. Intussen liet de ondergrondse in Nistelrode valse papieren voor Jan klaarmaken. Niemand wist immers hoe lang de verfoeide oorlog zich nog voort zou slepen. *Jan van der Heijden* stond er op de *Ausweis*. Jan zou het ontvluchtingsavontuur overleven, zijn moed der wanhoop was beloond. Pietje Voets, amper twintig jaar oud, en Piet Ketelaars, die op trouwen stond, moesten hun wraakoefening op de verfoeide bezetter met de dood bekopen. Voor hen kwam Dolle Dinsdag twee maanden te vroeg... Begin november was heel Rosmalen bevrijd.

JOSEPH WEBER, ONDERGEDOKEN IN ROSMALEN

5 september 1943 - 23 oktober 1944

Harry Coppens

Slechts weinigen, zelfs niet mensen uit de naaste omgeving, zal het bekend zijn dat deze Rus meer dan een jaar ondergedoken heeft gezeten op de boerderij van mijn ouders (Bert Coppens) in de Schoolstraat, thans bekend onder de naam *Coelenborgh*. Russische krijgsgevangenen werden deels gewapend, deels ongewapend, ingedeeld bij Duitse legereenheden. Hoe men tot deze tweedeling kwam en of men eventueel een keus had, is mij niet bekend. Joseph Weber werd gewapend ingezet bij bepaalde militaire acties. Deze gevangenen maakten dan deel uit van de voorhoede. Ze werden gebruikt als een soort schild op de meest gevaarlijke plaatsen en onmiddellijk gevolgd door Duitse soldaten die hen nauwlettend volgden, omdat deze Russen natuurlijk niet betrouwbaar waren. Zodoende zaten zij in feite tussen twee vuren in. Tijdens zo'n actie heeft hij zichzelf door zijn been geschoten, zodat hij in een ziekenhuis terecht kwam. Daar hij niet voor de Duitsers wilde vechten, strooide hij er regelmatig suiker op, waardoor de wond niet genas. Door succesvolle operaties van de geallieerden na D-Day verhuisde hij van het ene hospitaal naar het andere en kwam uiteindelijk in een ziekenhuis in Den Bosch terecht. Daar werd hij echter op heterdaad betrapt en meteen overgeheveld naar het concentratiekamp in Vught. Daar werd hij voor de keuze gesteld te vechten voor de Duitsers of de kogel. Hij koos voor het laatste. Men bracht hem naar een open stuk buiten het kamp waar een mitrailleur werd opgesteld en hem bevolen werd zijn eigen graf te graven. Na enig graafwerk nam hij de benen en zigzag rennend lukte het hem een spervuur van kogels te ontwijken. Lopend en zwemmend belandde hij ten slotte in de grote polder tussen Rosmalen en Gewande en hield zich schuil in een sloot, waar hij pas tegen het vallen van de avond werd ontdekt door mijn vader en mijn oudere broers. Waarschijnlijk heeft hij het vallen van de avond afgewacht als dekmantel voor mogelijk nog naar hem zoekenden en zich juist blootgegeven om de aandacht te trekken van mijn vader en diens zoons, die op nog geen honderd meter van zijn schuilplaats druk bezig waren de laatste haver van dit perceel in de Korte Beemde op de wagen te laden. Gekleed in zijn *concentratiekamp*tenuue wist hij mijn vader in koeterwaals, te weten een gebrekkige mengelmoes van gebrekkig Duits gelardeerd met wat Russisch, toch duidelijk te maken waarom hij zich nu pas op dit late tijdstip en in een voor ons niet alledaagse kledij vertoonde. En met de laatste garven haver werd de Rus naar boven gehesen en vertrokken paard en wagen, beladen met een dubbele vracht en alleen maar omgeven door de ijle avondlucht richting Rosmalen met als eindbestemming Kerkenhoek F52a, thans Schoolstraat 34 ofwel Coelenborgh geheten. Daar aangekomen werd de wagen op *d'n deel*

De boerderij van Bert Coppens, waar Joseph Weber ondergedoken zat

gereden en met het sluiten van de grote deuren aan niet gewenste blikken onttrokken. De laconieke medewerking van mijn vader aan mijn moeder: "Mina, nouw hè'k iets vur oew meegebracht" staat voor altijd in mijn geheugen gegrift. En hiermee had, en wel op 5 september 1943, de onderduikperiode een aanvang genomen. Dat ik de datum nog weet, is aan Joseph te danken, die ergens op een bladzijde van een schrift in datzelfde koeterwaals, zij het thans geschreven, wat herinneringen heeft opgetekend in dichtvorm. In totaal werden het negen vierregelige verzen, met als titel *Flichling*, waarbij de meeste woorden een mengsel vormen van fonetisch Duits en Russisch-Duits of Duits-Russisch en niet of nauwelijks te ontcijferen zijn. Het eerste laat zich goed begrijpen, en ik zal het precies, zoals hij het geschreven heeft, hier weergeven:

Am September am vifte tag
bin ich geflicht am helle tag
Und die mufa haben geschosa
haben getracht sie haben mich geträfa.

Om nu de datum van zijn vlucht, die tevens zijn onderduikperiode in Rosmalen inluidde, uit dit couplet te ontrafelen, hoef je echt geen cryptogrammenpuzzelaar te zijn. In eerste instantie werd hij ondergebracht op de hooizolder boven de stal. Later verbleef hij op een kamer die aan de noordkant een dubbele wand had, die op ongeveer 1 meter van de eigenlijk wand was aangebracht en onder andere dienst

deed als opslagplaats voor allerlei smokkelwaar. De 'deur' die toegang gaf tot deze ruimte was als zodanig niet herkenbaar en bood hem de mogelijkheid om bij onraad van deze schuilplaats gebruik te maken. Het niet langer warme, beslapen bed werd dan tijdelijk ijlings betrokken door een van mijn broers, waarover wij een beperkte, doch vrij ruime keuze hadden. In het algemeen echter week hij uit naar de hooizolder, die door middel van een met asbest beklede deur in verbinding stond met de zolder van het woongedeelte. Een tweede zorg was om iemand te vinden die bereid was zijn been, dat flink ontstoken was, te verzorgen. De toen nog jeugdige Zuster Colette (nu 80 jaar oud), thans verblijvend in het Johannesklooster te Borne, heeft zich liefdevol over hem ontfermd en zich meer dan voortreffelijk van de aan zichzelf opgelegde taak gekweten. Onopgemerkt maakte ze haar bijna dagelijkse gang naar de Schoolstraat met het avondduister als haar trouwe en onopvallende metgezel. Met het genezen zijn van de patiënt behoorden ook haar avonduurlijke bezoeken tot het verleden. Vervolgens slaagden wij erin hem, met behulp van de ondergrondse, te voorzien van een vals persoonsbewijs, waarop hij te boek stond als een doofstomme Bosschenaar. Als zodanig ging hij dikwijls mee naar de polder om daar te werken. Het begin van zijn verblijf bij ons kenmerkte zich voornamelijk door zijn bijna ziekelijke angst. Met name joeg iedere uniformdrager hem de stuipen op het lijf. Hij kroop dan diep weg onder het hooi of verborg zich elders in de schuur en kwam pas dan weer te voorschijn als deze in geen velden of wegen meer te bespeuren was. Hij was er niet van te overtuigen dat de politie, met name Van Esch, die nogal eens bij ons kwam en van alles op de hoogte was, aan onze kant stond. Op een dag hebben we, om Joseph van die onnodige angst af te helpen, Van Esch verzocht even aan te komen terwijl we met zijn allen in de huiskamer aan de koffie zaten. Hoewel hij in eerste instantie, wit verstorven, zich geen raad wist, besepte hij uiteindelijk dat zijn angst in dezen ongegrond was. Tijdens zijn verblijf bij ons heeft hij twee razzia's overleefd. De eerste keer betrof het een nachtelijke overval, waarbij de wijde omgeving werd afgestroopt naar piloten die zich met de parachute hadden weten te redden uit hun neergeschoten vliegtuig. Mijn vader kon hem nog tijdig waarschuwen, zodat hij de wijk kon nemen naar de hooizolder. De Duitsers doorzochten ook de hooizolder en prikten her en der met hun bajonetten in het hooi. Hij had zich echter goed verstopt onder de *euzen* en kwam, evenals wij, met de schrik vrij. Een tweede keer, die twee dagen later plaatsvond, vond en ons, maar ook hem, compleet verraste, had voor beide partijen fatale gevolgen kunnen hebben. Op het moment van de razzia lag hij rustig te slapen en voordat hij de kans ook maar kreeg zich te verbergen, stond er al een Duitse soldaat aan zijn bed. Zijn toch al ziekelijke, bleke kleur moet bij het zien van die soldaat de uiterste gradatie hebben aangenomen. En na de vraag "Krank?", die Joseph met een bevestigend knikje beaamde, verliet de Duitser de kamer en toog op verder onderzoek uit. Intussen stond de hele familie doodsangsten uit en we waren allen stomverbaasd toen de soldaat met lege handen de trap afkwam, waarna de commandant van het gezelschap bevel gaf af te nokken. Wij snelden naar boven

en vonden hem nog steeds doodsbleek en ontdaan in bed. Eerst later vertelde hij ons dat hij die bewuste soldaat onmiddellijk had herkend. Hij had namelijk met hem deel uitgemaakt van dezelfde compagnie toen hij in Frankrijk was gelegerd. En zo naderen we langzaam maar zeker de dag dat Rosmalen werd bevrijd. Aan deze vreugdevolle dag, zondag 23 oktober 1944, kleeft toch altijd weer de onaangename herinnering van het plotselinge, spoorloze verdwijnen van de man die voor meer dan een jaar in ons midden verbleef. Op die bewuste dag verbleven wij met 24 personen, onder wie Joseph, in de kelder van ons huis. Op een gegeven moment wilde een Duitse soldaat ons allemaal ter controle uit de kelder hebben. Doch juist toen regende het granaten en zagen wij de kans Joseph uit de kelder te smokkelen en hem tijdelijk te verbergen in de aardappelkelder in het achterhuis. Aan tellen (controleren) is de Duitser niet meer toegekomen doordat de snel oprukkende bevrijders in een mum van tijd de zaak overmeesterd hadden. Toen mijn moeder en mijn oudste broer de kelder even daarna verlieten om polshoogte te nemen, zagen ze dat Joseph gevangen genomen was en werd afgevoerd. Met enige kennis van het Engels hadden zij hun tekst en uitleg kunnen geven en had hij bij ons kunnen blijven. Waarschijnlijk hebben ze hem voor een Duitse deserteur aangezien en meegenomen. Alle navraag ten spijt hebben we verder geen teken meer van hem vernomen. In 1966 heb ik nogmaals een poging ondernomen via de Russische ambassade. Met de summiere gegevens, te weten Joseph Weber, woonplaats Odessa, gevangen genomen door soldaten van de 53rd Welsh Division, waren zij niet in staat mij enige opheldering te verschaffen. Dit is het trieste einde van de man die ruim dertien maanden lief en leed met ons deelde en zomaar in het niet verdwenen is. Dat we alsnog ooit iets van deze thans ongeveer 76-jarige zullen vernemen, lijkt me zo goed als uitgesloten.

BEVRIJDING

Netty Hogedoorn-Verhallen

Toen de bevrijding van Nederland in september 1944 werd ingezet, kwamen mijn ouders tot de conclusie, dat we binnen geen schuilgelegenheid hadden behalve een kelderkast, waar negen personen in konden. We woonden toen in Rosmalen op de Bergt in het eerste huis. Het huis staat er nog, maar de dijk is afgegraven. De straat heet nu Oude Dijk. Mijn vader, Jan Verhallen, vatte het plan op om zijn gezin ten tijde van de bevrijdingsgevechten letterlijk te laten onderduiken en het zodoende te beschermen. Hij groef daartoe de dijk zo ver uit, dat we er een veilig onderkomen in konden maken. We moesten daar 's nachts in slapen en overdag in wonen. Aan een kant plaatste hij twee provisorische bedden met in elk vier krappe slaappleatsen boven elkaar. Hij had het geheel goed ondersteut met steiger-

Een tank, zoals er zovele reden in Rosmalen in 1944. Coll. Toon Dielissen.

palen en een plafond met steigerplanken, die met karton bekleed waren om rijsand tegen te houden. Aan de kant van de ingang (een overkapte wal) had hij een woonvloer gemaakt met steigerplanken. Zo hadden we een mooie ruimte die redelijk veilig was. We kregen zelfs inwoning. Harrie van Nuland, die weduwnaar was (?) en een paar huizen van ons vandaan woonde, kwam vragen of hij met zijn kinderen bij ons in het dijkhuis mocht verblijven. Dit werd vanzelfsprekend toegestaan. De kinderen verbleven overdag op bed en voor 's nachts werd er voor Harrie en zijn kinderen in het woongedeelte een kermisbed gemaakt. Overdag ging dit beddegoed naar het bovenste slaappedeelte. Het onderkomen werd minder veilig toen de bevrijders vanuit de richting Kruisstraat via de Herven over onze dijk naar Den Bosch trokken. De Duitsers werden hierbij opgejaagd. Diverse boerderijen werden door granaatvuur van de bevrijders in brand geschoten. Onze overbuurman, Bert Voets, werd tijdens deze granaataanval gedood toen hij even zijn kelder verliet om naar zijn vee op stal te kijken. Ons dijkhuis kwam ook in gevaar. Onze papa had geen rekening gehouden met dit zwaar geschut en zwaar verkeer dat richting Den Bosch ging. Toen hij dat verkeer hoorde en ook voelde, want ons plafond begon te werken, is hij met gevaar voor eigen leven met een witte doek aan een stok naar buiten gegaan. Hij vroeg aan een Duitser om in de schuilkamer te komen kijken. Ze kwamen met twee man sterk en met het geweer in de aanslag (ze wisten natuurlijk niet wat ze daar zouden aantreffen). Ze gingen in de ingang staan en ge-

baarden de tanks om zo ver mogelijk rechts te rijden vanwege het instortingsgevaar voor onze kelder. Onze pappa was heel blij toen ze weer bij de ingang weg waren, want de bevrijders hadden anders wel eens kunnen denken dat zich daar Duitsers verschanst hadden. Vervolgens moesten we letten op de tanks van de bevrijders, maar deze namen, gelukkig voor ons, de Striensestraat. Na de bevrijding op 23 oktober hoefden we niet meer de gehele dag in onze dijkwoning te blijven. Maar we kregen toen wel andere problemen. Telkens als de Duitsers granaten afschoten vanaf de overkant van de Maas, doken mijn moeder en ik met drie jonge kinderen (vanwege de granaatinslagen was er geen school) de schuilkelder in en verbleven daar tot de inslagen weer voorbij waren. De granaten werden gericht op de rijksweg Den Bosch - Nijmegen. Onze pappa werkte toen op vliegveld Eindhoven als stratenmaker. Hij ging iedere dag met de fiets op en neer. Mijn broers Marinus en Wim werkten in Den Bosch bij de Gruijter en mijn broer Anton ging naar de ambachtsschool. Vanaf half november konden wij vanwege de kou niet meer in onze dijkwoning slapen. Onze ouders vonden toen weer een andere oplossing. In het dorp, tegenover onze kolenboer Gerrit van den Berg, stonden drie nieuwe woningen. Van de linker woning was de kap helemaal en van de middelste gedeeltelijk weggeslagen door granaatinslagen. De rechter was nog helemaal intact. Hierin woonden onze vrienden Dorus Kappen, zijn vrouw en hun negen kinderen. Deze huizen hadden grote kelders. Van de middelste woning, waarvan de kap gedeeltelijk weggeslagen was, maar de kelder nog goed was, waren de bewoners weggetrokken. In deze kelder heeft mijn vader britsen gemaakt en hebben we geslapen tot mei 1945. Vanaf november kregen we inkwartiering van vier Canadezen of Polen. Zij gingen mee naar de Dorpsstraat en ze sliepen in onze bedden, terwijl wij sliepen op de britsen. We waren toen verplicht te verduisteren en na spertijd (19:00 uur) mochten we niet meer over straat. Onder begeleiding van de Canadezen of Polen mocht dat wel. Zij deden dit graag, want Dorus Kappen was gastvrij. Het was gezellig met zovelen in een huiskamer, dat kon toen allemaal. Ons moeder had 's avonds, als pappa thuis kwam van zijn werk, het eten klaar voor ons negenen en de vier soldaten; de soldaten zorgden voor voldoende voedsel. Ze vonden het prachtig dat ze zelf niet hoefden te koken. Ook de was verzorgde mijn moeder voor hen. Ook hier waren ze dankbaar voor. In deze tijd was ik zelf negentien jaar oud. Ik heb in die tijd het plan opgevat om een schriftelijke cursus Engels te volgen. Aan onze ingekwartierde soldaten vroeg ik het adres van hun ouders, vrienden of bekenden. Zo kreeg ik de mogelijkheid om een correspondentie te starten met diverse Engelse en Canadese penvrienden en -vriendinnen. Een Canadees presteerde het om ons in 1985 in Rosmalen te gaan opzoeken, terwijl we reeds in 1946 naar Udenhout verhuisd waren. Hij is toen, waarschijnlijk door iemand uit Rosmalen, naar de griffie in Den Bosch gebracht, want hij wist ook niet waar wij gebleven waren. Die Canadees kende wel ons huisje en de namen Netty en Cor Verhallen. Maar in Den Bosch waren vriendelijke ambtenaren met hele dikke boeken met heel veel gegevens. Hier vond men ons adres. De Canadees kwam ons toen in

Udenhout opzoeken en bleef tien dagen. Wij werden uitgenodigd om een maand naar Toronto te komen. Dit hebben we gedaan. Vervolgens heb ik hernieuwd contact gelegd met een Canadees uit Neepawa, twee uur vliegen vanuit Toronto en twee uur rijden vanuit Winnipeg, waarheen de familie Bertens in 1954 vertrokken is. Deze Canadees hebben wij in 1990 samen met zijn vrouw een maand op onze uitnodiging te logeren gehad. Te zamen hebben we op 4 mei 1990 de dodenherdenking in Rosmalen bijgewoond. Op zondag 6 mei 1990 waren we samen met hem en zijn vrouw aanwezig bij een massale parade van 3000 Canadezen en andere bevrijders in Apeldoorn. Op maandag 7 mei was er een grote dodenherdenking in Groesbeek met als eregast Prinses Margriet, die in Canada geboren is. Een dienstkameraad van onze Canadees ligt in Groesbeek begraven; op zijn graf staat vermeld dat hij gesneuveld is op 18-jarige leeftijd op Fort Crevecoeur. Onze Canadese gast verbleef particulier bij ons. Andere Canadezen die bij de herdenking aanwezig waren, waren via reisorganisaties naar Nederland gekomen. Het deel laten nemen van onze gasten aan de officiële evenementen stuitte op bezwaren, omdat ze niet officieel gast waren. Diverse telefoontjes waren nodig; uiteindelijk kwamen we terecht bij de Canadese ambassade; deze zorgde voor officiële papieren, vergezeld van parkeervergunningen etc., die per post aan ons opgestuurd werden. In 1992 zijn we weer voor een maand op bezoek geweest in Neepawa. Er werd ons een reis van dertien dagen door Amerika aangeboden samen met hen. We reisden door de Rocky Mountains en bewonderden de schitterende rijke natuur in dat gebied. Wij hebben hen nu uitgenodigd voor de 50-jarige-bevrijdingsfeesten te Apeldoorn in mei 1995. Zij gaven gehoor aan onze uitnodiging op voorwaarde dat wij toezegden weer naar Canada te komen. Wij wachten maar geduldig af wat de toekomst ons brengen zal, daar onze Canadese gast in 1992 een hartaanval gehad heeft, waarvan hij gelukkig weer hersteld is. Vertrouwend op Gods Goedheid wat betreft zijn en onze gezondheid wachten we af wat 1995 ons zal brengen.

SEPTEMBER 1944

J. Verstappen

In verband met de terugtrekkende Duitsers moest onze hele familie geëvacueerd worden. We konden terecht bij de familie Hanegraaf-van Liempt aan de Coppensdijk te Vinkel. Al na de tweede dag wou mijn vader per se gaan kijken hoe het pand en de inboedel erbij stonden. Wel vroeg hij of iemand van ons wou meegaan. Toen niemand zich meldde, heb ik gezegd: "Dan ga ik mee", want mijn vader was voor de duivel niet bang, dus er zou me niets kunnen gebeuren. Binnendoor lopende zijn we thuis aangekomen. Precies voor de ingang van het café stond aan de straatzijde voor mijn ogen een oude Duitse schildwacht, die me nog kende van

voordat we weg moesten; hij kwam toch weleens een praatje maken en zodoende wisten we dat hij vlakbij de Limburgse grens woonde en half Nederlands sprak. Hij heeft die oorlog waarschijnlijk nooit zien zitten. Mijn vader zei, dat we even naar binnen wilden, en de schildwacht gaf direct toestemming. Binnen troffen we een volledige ravage aan. Het was griezelig om aan te zien. In de voorraadkamer hoorden we gestommel. Mijn vader, ook wel *d'n ouwe Jos* genoemd, liep direct naar de ingang van de kelder. Een jonge Duitse soldaat met ontbloot bovenlichaam zonder koppel om zijn middel (hij was dus ongewapend) kwam naar boven met wat etenswaar. Toen hij boven aan de trap gekomen was, kreeg hij van mijn vader op z'n Rosmalens te horen, dat hij de spullen weer in de kelder terug diende te leggen, hetgeen hij natuurlijk niet van plan was. Vanaf dat moment ging alles heel vlug: nog voordat de soldaat wist wat er gebeurde, kreeg hij wel zo'n geweldige optater, dat hij beneden in de kelder terecht kwam. Even later kwam hij naar boven zonder etenswaar, maar met bebloed gezicht en liep naar buiten, naar ik begreep om een wapen te halen. Zo hard als ik lopen kon, ging ik naar de ons bekende schildwacht en vertelde hem wat er gebeurd was. Deze heeft toen met zijn geweer in de aanslag de soldaat weggejaagd en ons duidelijk gemaakt dat we als de gesmeerde bliksem dienden weg te komen, daar hij voor het verdere verloop niet kon instaan. Wij gingen dus zo snel mogelijk de bossen in. Zo ongeveer halverwege de Maliskampse kerk en het huidige Maria-oord begaven we ons weer op de berm van de Graafseweg. Nauwelijks liepen we daar, of we hoorden reeds schietende Spitfires naderen, die het natuurlijk op de zich terugtrekkende Duitsers begrepen hadden. De Duitsers hadden in de berm zogenaamde eenmansputten gegraven. Mijn vader riep dat ik in zo'n kuil moest springen. Ik sprong hem na in dezelfde kuil, wat hij niet zo geslaagd vond, maar omdat we het er goed vanaf brachten, was hij het snel vergeten. Toen de vliegtuigen weer weg waren, zijn we door de bossen weer bij de familie Hanegraaf terechtgekomen.

HINTHAM EN DE OORLOG

Henk de Werd

Hintham heeft tijdens het oorlogsgeweld een zware tol betaald. Bij de bevrijding vielen niet minder dan zes Hinthamse inwoners. Pastoor Hoekx schreef in die dagen: "Zes parochianen vielen, waaronder de huishoudster van de pastorie, Henrica van Uden. Zevenentwintig huizen brandden af, waarvan 22 onder 's-Hertogenbosch en 5 onder Rosmalen. Achtentwintig woningen werden zwaar beschadigd. Kerk, pastorie en parochiehuis werden door dertig granaten getroffen, waardoor aanzienlijke schade ontstond..." Ook de Annaschool moest het zwaar ontgelden en kwam lelijk gehavend uit de oorlogsstrijd te voorschijn. Ter herinnering aan deze periode

1940-1945 werd in het jaar 1949 een bevrijdingsmonument geplaatst, het beeld van Christus Koning, thans nog te bezichtigen op het kerkplein te Hintham. In de sokkel werden de namen van hen die vielen in Hintham gegrift. Tijdens de ont-hulling van dit monu-ment sprak de toenmalige Hinthamse pastoor Hoekx over de bange dagen van oktober 1944 en hij herdacht hierbij de gevallen uit de pa-rochie. "Hij sprak er zijn voldoening over uit, dat in een wereld van on-trouw op deze wijze onze aanhankelijkheid, lief-de en vroomheid en godsvrucht aan Christus onze Koning konden tonen. Hierna had een indrukwekkende bloemenhulde plaats. Ver-schillende verenigingen kwamen hun bloemen leggen aan het voetstuk van het monument, o.a. de verken-ners, kajotters, welpen, het comité Hintham, de handboogschutterij Nimrod, het gilde St. Antonius, de Sociëteit Hintham, zangkoor, K.A. de Mannenwacht van het H. Sacrament. Verder waren er bloemstukken van het R.K. Kerkbestuur en vele parochianen..." De laatste jaren vinden er te Hintham bij dit oorlogsmonument geen herdenkingen meer plaats. Het beeld staat er wat verloren bij. Veel Hinthammers weten niet eens meer dat dit hun bevrijdingsmonument is. Een slechte zaak!

In 1949 werd in Hintham dit beeld geplaatst als een bevrijdingsmonument, als herinnering aan alle Hinthammers die vielen in de Tweede Wereldoorlog. Het beeld werd ontworpen door Charles Grips uit Vught. In de sokkel vindt men de namen van de Hinthamse slachtoffers die vielen in de oorlog. Coll. Henk de Werd.

Slachtoffers

In het oorlogsgeweld verloor Hintham de volgende inwoners: Op 21 oktober 1944 werd begraven Johanna Maria Kuijpers, echtgenote van Wilhelmus Tibosch. Zij overleed op 19 oktober "in den schuilkelder van Coudewater, tijdig bediend". Haar uitvaart kostte toen f 158,80, waarbij inbegrepen waren: organist, grafmaken, 200 bidprentjes, aflezen en zielboek, 6 Heilige Missen en 12 maandstonden. Triest is ook het verhaal over Johannes Marinus Teulings. Hij werd geboren op 17 juni 1928 te Hintham. Volgens de archieven was hij geëvacueerd uit de St.-Leonardusparochie naar Hintham en verongelukte hij door het spelen met een pantservuist op 31 oktober 1944, 16 jaar oud. Wilhelmus de Laat, lid van de mannenwacht van het H. Sacrament, geboren te Rosmalen in 1913, echtgenoot van Gerdina Vos, raakte op 22 oktober 1944 ernstig gewond in de rug. Aanstonds werd hij overgebracht naar het Groot Ziekengasthuis, waar hij overleed. Hij werd begraven in Rosmalen. "Wilhelmus Marinus Adrianus. Op maandagavond 23 Oct. 1944. Kindje van Wilhelmus Valentijn. Dood onder het zand gevonden in de schuilkelder. Is begraven in een zeildoek. Graf gegraven door Duitse krijgsgevangene. Kinderkerkhof 1. Was geboren te Nijmegen 11 November 1938". Achter deze zeer zakelijke notitie van pastoor Hoekx in het Hinthamse begrafenisboek steekt natuurlijk zeer veel leed. In zijn Memoriale Parochae spreekt de Hinthamse pastoor over zes doden. Naast deze Wilhelmus Valentijn van bijna zes jaar waren dat nog: Henrica van Uden, gebo-

IN MEMORIAM

Gedenk in uwe godvruchtige gebeden
de Ziel van Zaliger

WILHELMUS DE LAAT

Echtgenoot van
GERDINA VOS

geboren te Rosmalen 11 September 1913 en
overleden te 's-Hertogenbosch in het Groot-
Ziekengasthuis, door granaatscherven ge-
wond, 23 October 1944, voorzien van de
HH. Sacramenten.

Gods Wil beschikt, en hij, wien wij gaarne
voor zijne jeugdige Vrouw, zijne oude Moeder
en Broers en Zusters en zoovele bloed- en aan-
verwanten, vele jaren hadden toegewenscht,
wordt door een onbegrijpelijk, maar geer-
biedig besluit van Gods Voorzienigheid van
deze aarde als oorlogsslachtoffer weggerukt
en in den eeuwigen vrede en het onve-
gankelijk geluk opgenomen.

Altijd bereid om te helpen, was deze jonge
man gehecht aan zijn vrienden en zijne die-
ren, maar ook wederkeertig door hen be-
wund en daar zijne werken hem volgen-
doogen wij vertrouwen, dat het vele goede
wat hij deed, zijne louten overtreft en her
het eeuwige loon waarborgt.

Innig godsdienstig van gemoed en dor
zijn opvoeding, steunde hij godsdienstige en
aanbevolen vereenigingen en vond troost
en sterkte in het gebed.

Dierbare Echtgenote, nog geen jaar waren
wij vereenigd door Gods heiligen band en
reeds treft ons de scheiding. Moge de goede
God u troosten met de gedachte, dat ik u
voorging, waar geen scheiding is noch smart.

Geliefde Moeder, Broers en Zusters, Bloed-
verwanten en Vrienden, gij allen, die mij
liefte, bidt voor mij en tot weerziens!

MIJN JESUS, BARMHARTIGHEID.

Bidprentje van Wilhelmus de Laat

ren in Berlicum op 17 maart 1903 en overleden in Hintham op 23 oktober 1944. "Getroffen door granaatscherf in de keuken. Bediend. Bijna 12 jaren huishoudster van de pastorie". Ze werd begraven op donderdag 26 oktober 1944. Josephus Adrianus Wilhelmus Maria van Gemert. Hij werd geboren te Tilburg op 26 oktober 1877 en was de weduwnaar van Maria Barbara Bleijs. "Op straat getroffen door granaatscherven. Overleden in het Park 22 Oct. 1944 (bediend). Begraven op Dond. 26 Oct. (...)" Elders las ik over dit slachtoffer: "Toen in september 1944 de vliegtuigen en zweefstoestellen over kwamen vliegen met honderdtallen, stonden wij, gelijk anderen, buiten vol bewondering toe te kijken. Opeens komt er een jager over, zeer laag en een oranje wimpel hangt buiten boord. Wij allen juichten en opeens beginnen de moffen te schieten op ons. Wij naar binnen! Gelukkig geen ongelukken." "22 October 1944. Op weg naar de stad werd circa 11:45 uur een vliegtuig neergehaald. Misschien was het ook wel door een of ander defect naar beneden gekomen. In ieder geval gloeiende kogels of wat het ook was vielen bij ons neer. Glas rinkelde, iedereen vluchtte. Zwarte rookwolken op de Graafseweg en wij met spoed terug naar Hintham. Om circa 4 uur kwam iemand vertellen, dat er iemand zwaar gewond op de Graafseweg lag. Jan en ik direct er op af en we vonden den Heer v. Gemert dwars op het fietspad en zijn been nog tussen het frame van zijn fiets. We legden hem voorzichtig op het trottoir en dekten het geheel van borst tot knie opengescheurde lichaam toe. Passerende moffen vroegen wij de pastoor en de dokter te waarschuwen. Spoedig kwam onze pastoor en diende aan de stervende het H. Oliesel toe. Nauwelijks hiermee gereed, brak een tweede salvo los. De pastoor was zo weg. Ik achter het tuinmuurtje van burgemeester Hoying v. Papendrecht, waar ik een "prettig" half uurtje meemaakte. Bij een rustperiode weer naar huis, waarbij ik toch nog eenmaal dekking moest zoeken (...)"¹ Gerardus Vriens. Hij werd geboren te Aarle-Rixtel en was getrouwd geweest met Anna Jacoba van Beek, die reeds in 1937 overleden was. Hij was voor de tweede keer gehuwd met Cornelia Martina van Raayen. Gretje Vriens overleed "in den tuin op 22 Oct. 1944 door granaatscherven gewond (bediend)". Ook hij werd op donderdag 26 oktober 1944 te Hintham begraven na een gemeenschappelijke uitvaart van f 40,-. Vriens, smid en fietsenmaker te Hintham, woonde naast de kerk en pastorie. Gerardus van Kempen. Hij werd geboren in Kaatsheuvel op 30 mei 1913 en was getrouwd met Henrica v.d. Ven. "Op straat getroffen door granaatscherf. Overleden 22 October 1944 (bediend)". Ook zijn familie droeg f 40,- bij voor de gemeenschappelijke uitvaart op donderdag 26 oktober. Wilhelmus Franciscus van der Tak. Hij werd geboren te Zaltbommel op 7 november 1931 en overleed te Hintham op 22 oktober 1944, "op straat door granaatscherf getroffen (bediend). De 12-jarige Willem van der Tak was een leerling van de Annaschool in Hintham. Hij woonde met zijn ouders naast Kemps, fietsenhandel in Hintham. "Maria Christina Helena, dochtertje van Gerardus van Uden. Geboren in de schuilkelder 26 October 1944. Overleden te Hintham 15 Jan. 1945. Begraven 17 Jan. 2de klas. De uitvaart van dit kind kostte toen f 6,70, als volgt gespecificeerd: Gelezen H. Mis f 3,-; grafmaken f 0,75; 2

Gedenkt in uwe godvruchtige gebeden
de Ziel van Zaliger
Christianus Petrus Hendrikus Smits,
Echtesoort van
Antonia Hendrika Antja Klut,
geboren te Berlicum 6 Februari 1914. Hij stierf
voor God, Koningin en Vaderland op 19 Aug. 1944.

Steeds was hij bereid en behulpzaam en offerde zich voor anderen.

Hij heeft geholpen met vriendelijkheid, altijd als men een beroep op hem deed. Zoo verwierf hij zich vele vrienden. Dat sierde hem, maar meer nog zijn trouw aan God en aan zijn Vaderland. De overtuiging: „Ik heb eerlijk mijn plicht gedaan“ zal hem gesterkt hebben, toen hij het offer van zijn jonge leven moest brengen en afscheid nemen van alles wat hem dierbaar was.

Mijn dierbare vrouw, na een korte afwezigheid werd ik thans voorgoed van U weggerukt en moest ik de groote zorg voor ons beider kinderen aan U alleen overlaten. Dat kan zwaar voor U zijn, ik weet dat je het beschouwen zult als een eerezaak die gij vervullen kunt in liefde voor mij en onze kleintjes en gesterkt door de kracht die God U geven zal. Vanuit den hemel blijf ik meezorgen.

Mijn lieve kindertjes, ook gij zult Vader niet vergeten. Hij hield zooveel van jullie, jullie zult zeker voor hem bidden en zorgt ervoor, dat je Moeeder altijd trotsch op jullie kan zijn!

Dierbare Ouders, Broers en Zusters, mijn vrienden, vaartwel, ik ben moeten heengaan zonder van U afscheid te kunnen nemen, bidt voor mij, eens zullen wij weer vereenigd zijn.

„Mijn Jesus Barmhartigheid!

M. Poonde-Vinck, St. Andriessr. 2 's-Roosch.

† GESTORVEN VOOR GOD,
KONINGIN EN VADERLAND!

In Uwe gedenkt wordt aanbevolen
de Ziel van Zaliger
den Heer

Theodorus P. J. Steijaart,

geboren te 's-Gravenhage 12 Maart 1919 en
op tragische wijze ten offer gevallen in het
Concentratiekamp te Vught
5 September 1944.

Bij een ieder, die hem kende, was hij bekend om zijn blijmoedigheid en opgewektheid van karakter.

Lieve Ouders, broers en zusters, ik was bereid om te sterven en in 't volle van mijn leven heb ik gevechten voor 't aardse Vaderland om op te gaan naar 't hemels Vaderland en mijn laatste zucht was voor U. Veel lieft Gij voor mij gedaan, de goede God vergelde het U. Ik zal U beminnen in den Hemel, gelijk ik U op aarde liefs liefgehad en esumani zullen wij elkander wederzien aan de voet van Jesus en Maria. God heeft mij tot zich genomen en ofschijn mijn plaats aan de huigelijke haard onbezett blijft, leef ik toch met Vader en Moeder en broers en zusters mee.

Lieve broers en zusters, weest gij een steun voor Vader en Moeder.
Familieleden, vrienden en medestrijders, gij weet hoe ik altijd ben geweest, vaartwel en bukt voor mij. Ik zal ook voor U bidden. Een herinnering in uw geheel, dat is al wat ik van uw liefde vraag.
Vaderlandse medestrijders, bewaart mijn nagelatenheid in uwe vrome herinnering.

Drukkerij H. Smits — 's-Hertogenbosch.

Bidprentjes van Christ Smits en Theo Steijaart. Coll. Henk de Werd.

grote kaarsen f 1,20; daags baarkleedje f 0,50; luiden na de mis f 1,- en misdienaars f 0,25." Op de sokkel van het Hinthamse bevrijdingsmonument lezen we naast de bovengenoemde namen ook nog: Christianus Smits, Gerardus de Graaf, Theo Steijaart en Paulina Kuijs. Alleen over Theo Steijaart vindt men nog gegevens in het Hinthamse begrafenisboek. Theo Steijaart woonde destijds op de Tweeberg bij zijn moeder Elisabeth Donnars, weduwe van Petrus Steijaart, hertrouwd met Wilhelmus van der Sterren, musicus. Theo Steijaart was lid van de knokploeg en stierf op 5 september 1944 in het concentratiekamp Vught.

VERSLAGEN OVER DE OORLOG

Henk de Werd

Over dat verschrikkelijke oorlogsgeweld, dat Hintham zo zwaar trof en in diepe rouw dompelde, zijn enkele verslagen, opstellen geschreven, waaruit ik nu citeer om een beeld te schetsen van hetgeen in die dagen gebeurde¹. "Weer allen in de schuilkelder en bovendien de hele dag. Hier en daar vielen de granaten en we hadden erg veel schrik. Op een gegeven moment zien we de Duitsers met spoed en sommigen gewond terugkomen. Het moeilijkste was het voor ons als wij eten moesten halen in de keuken, dan kwamen er ineens een paar granaten, die zo door de lucht huilden. Dan vluchtten we maar weer in de kelder of de gang. Om een uur of vier komt er een troep Duitsers langs, maar door de tuinen. Ineens komen er ook een paar Duitse pantserwagens aangereden, die voor onze deur blijven stil staan. De pantserwagens beginnen te schieten en de Engelschen ook. Verschillende granaten sloegen in en de huizen van onze burens werden ernstig beschadigd. Het lawaai is oorverdovend. 's Avonds van half zeven tot zeven uur kregen we een beschieting door de Engelschen, zoals we het nog nooit meegemaakt hadden. De schuilkelder trilt in alle geledingen en wij bidden een hele rozenkrans, de derde al vandaag (...). Dinsdag 24 oktober 1944: Wij hebben bijna de gehele nacht niet geslapen van het kanongebulder en allen hebben hevige schrik. 's Morgens om half negen komt er een soldaat aan de schuilkelder. Wij denken, dat het een Duitser is, maar het is een Tommie. Hij vraagt of er geen Duitse soldaten in de kelder zitten. Eerst durfde er niemand bij de deur van de schuilkelder te komen, maar nu stormen ze allemaal tegelijk naar buiten. Er zijn nog meer Tommies... Alle mensen uit de buurt zijn nu op straat en zijn gek van blijdschap en juichen de Tommies toe. Er komen honderden pantser- en andere gevechtswagens voorbij. Ook door de velden lopen hele troepen soldaten en over de spoordijk lopen honderden tanks naar Den Bosch".

Iemand anders schrijft: "Het was op het einde van October op een Zondag, dat we gezellig samenzaten voor het raam van onze voorkamer. We keken zo de weg nog

eens op, waar zojuist honderden moffen voorbij waren getrokken. Toen opeens... een geweldige slag. Ruiten rinkelden, deuren rammelden, dan een moment doodse stilte. Toen een tweede slag, toen een derde en zo volgde de ene slag op de andere. Een ogenblik slechts waren we verbluft. We zagen stofwolken opstijgen en onze ruiten in duizend gruzelementen vallen. We liepen zo hard we konden naar de kel-

"Ik keek zo eens door de kapotgeslagen ruiten en zag achter de villa den v.d. Does de Willebois grote, zwarte rookwolken opstijgen." Anna State, de villa van de familie v.d. Does de Willbois. Coll. Henk de Werd.

der. Mijn zusjes waren beiden boven op hun kamer, 'n scherf vloog naast hen in de muur. Ze kwamen haast naar beneden gekropen. Wat waren we blij, dat we nu allemaal veilig bij elkaar waren. Tien minuten duurde dit bombardement. Een regen van granaten viel op ons neer. Toen alles wat rustiger werd en er niets meer te horen was, kropen we weer de kelder uit. Ik keek zo eens door de kapot geslagen ruiten en zag achter de villa van v.d. Does de Willebois grote, zwarte rookwolken opstijgen. Nu hoorde ik ook pas een hevig geknetter. Ik begreep het direct, dat was natuurlijk de loods van de school. Daar hadden de moffen hun munitie en benzine opgeslagen. Ik keek nog eens rond en zag, dat er geen huis was, wat geen granaat gehad. Sommigen waren zelfs zeer zwaar beschadigd (...). Nadat we de boel een beetje dichtgespijkerd hadden, besloten we maar wat te gaan eten en dan maar weer in de kelder te kruipen. Terwijl we aan het eten waren kwamen oom en tante binnen. Ze zouden 's nachts bij ons blijven slapen (...). Ook hadden we 's nachts Freule Snoek en haar meid Marie in de kelder zitten, maar bang wa-

ren zij niet. Oom vertelde ons, dat in die kleine tien minuten ook nog doden gevallen waren. Hij noemde enkele namen. We werden er koud van! Het waren allemaal ons welbekende mensen. Ook waren er enige moffen om het leven gekomen. Een dag en twee nachten lagen we onder het granaatvuur. Als het maar eventjes stil was, kropen we er met een paar man uit om de zaak aan de voorzijde dicht te timmeren. Iedere keer hadden we last van moffen, die door de kapotte ramen naar binnen kwamen en dan bij ons in de kelder kwamen zitten. Een keer kwam er zelfs een binnen, die voor het huis een scherf in zijn vinger had gekregen. Het bloedde hevig. De Duitse dokter, die ook mee naar binnen was gekomen, verbond de wond. Hij bleef de hele nacht bij ons in de kelder en was beladen met handgranaten. De tweede nacht, toen het even stil was, gingen oom en ik even de kelder uit. We kwamen bij de voordeur en zagen hoe een groot deel van het Villapark in brand stond. Het was één grote vuurzee (...).

Iemand anders uit Hintham schrijft: "De moffen, die nog in het huis van Glaudemans waren, kwamen bijna elk ogenblik vragen of we eten wilden hebben, want de kameraden kwamen toch niet meer. We dachten: "Nee, want die zijn gesneuveld of gevangen genomen, maar we gingen er toch gauw heen, omdat ze zeiden, dat we het eten maar gauw moesten komen halen, want als de Tommies kwamen was toch alles weg. Dan zou er, volgens hen, geen huis meer staan (...) De ene keer kwamen we terug met twee *Kuchen*, twee hompen kaas en twee kluitjes boter, dan weer van elk een. Op het laatst hadden we zoveel brood, dat we wel voor een hele week genoeg hadden. De hele dag werd er nog aan de schuilplaats gewerkt, o.a. nog een laag zand erop en de ingang kleiner, want die was veel te groot (...) Om een uur of acht begon de granaten-regen al. Eerst viel er een aan de ene kant van de ingang, toen een op de bijkeuken, de derde achter op de schuilkamer en nummer vier aan de andere kant van de ingang. Ook waren er nog vijf rondom de kelder gevallen, in het tuintje. Toen de laatste granaat op de kelder viel, kwam er een hele lading zand naar beneden, de balken braken als luciferhoutjes af. Electricisch licht hadden we al niet meer, dus moesten we met een kaars de schade bekijken. We kwamen tot de ontdekking, dat het nog al erg was, te erg zelfs om er nog langer in te blijven, want als er nog een op gekomen zou zijn, zou de ingang ingestort zijn. Het was al eventjes rustig, dus zouden we de overtocht maar wagen. We trokken vlug onze schoenen en mantels aan. Iedereen nam zijn eigen deken mee, behalve mijn vader, die de twee kleine kinderen meenam (...). Die nacht hebben we met 27 mensen (5 gezinnen) in de kelder bij K. doorgebracht. Dinsdagmorgen 24 October zei K., dat er een Tommie was. We kwamen allemaal uit de kelder om de eerste bevrijder te zien. Hij stond op zijn gemak in de opening van de heg een appel te eten (...). Toen geronk van motoren en daar kwam een grote tank aan, zoals we er ons hele leven nog geen gezien hadden. Hup, daar ging ie de sloot in, er weer uit, richtte zijn geschutstoren op de huizen aan de Tweeberg en... daar kwamen de moffen er uit met hun handen omhoog. Een tweede en een derde tank volgden. We gingen naar buiten en gooiden appels naar de Tommies, die ze boven

Café De Drie Linden. Vroeger sprak men van het café van Toontje Kuijpers. "Ver komen we niet, want bij het café van Toontje Kuijpers worden we door een stel moffen teruggestuurd." Coll. Henk de Werd.

op de tanks op stonden te vangen.....".

"We zitten er maar karig bij; weinig brood, geen melk, geen boter, geen vlees. Iemand zal er op uit moeten om wat zien op te scharrelen. Maar wie zal dat doen? Mijn broer is vanmorgen al bijna opgepikt door de moffen en houdt zich nu verborgen. Hij kan dus niet en vader kan ook beter thuis blijven. Dan besluit ik zelf te gaan. We zullen ons geluk beproeven bij boeren op de Tweeberg. Tezamen met een logé ga ik op pad. Ver komen we niet, want bij het café van Toontje Kuijpers worden we door een stel moffen al teruggestuurd. De andere dijk mogen we ook niet op, dus geen melk. Even beraadslagen we wat te doen. We kijken eens rond en daar zien we in een wei mensen snijden aan een dood paard. Een fantastisch gezicht. Net een stel gieren op hun prooi. We gaan eens kijken en krijgen ook zin in een stuk. Een boer, die ons ziet, reikt ons zijn zakmes toe. "Hier, juffrouw, vil er ook maar wat af". We staan wat te villen, maar het gaat niet goed. Een van de mannen zegt: "Ga thuis een groot mes halen, daar gaat het beter mee". Wij naar huis. Dan gaan we weer op pad, nu gewapend met een broodmes en een boodschappentas. Weer komen we in de bewuste wei. Weer aan het snijden. Weer kregen we hulp en in een ommezentje ligt de paardepoot, die we hebben wilden voor ons. Een flinke bout! Met tweeën hebben we volop te dragen. Daar gaan we dan, de paardepoot tussen ons in. Plotseling... granaten. We laten hebben en houwen in de steek en vluchten ergens naar binnen. Daar zijn moffen, die ons wel willen beschermen (...). We nemen het interieur van onze schuilplaats eens op. Het lijkt wel of we in luilekkerland terecht zijn gekomen. Allemaal weckflessen met vlees. We kijken elkaar eens aan. Zouden we...? Het schieten buiten wordt minder. Maar we blijven zitten, we trillen nog van angst. De mof gaat naar buiten om polshoogte te nemen en dan... als afgesproken grijpen we naar de flessen en... 'Pik in, het wordt winter!' Vlug de tas in. 'Das Gefahr ist vorüber. Sie können ruhig nach Hau-

se gehen.' We bedenken ons niet lang, bedanken voor de schuilplaats en smeren 'm. We vissen de paardepoot en het mes op en dan weg, vlug weg. Thuis staan ze op de uitkijk. Ongerust over ons lange wegblijven. Op de vraag 'Moest hij nog geslacht worden?' antwoorden we: 'Nee, maar we hebben hem maar meteen ingemaakt' (...)."

In een ander verslag lees ik: "Vele uren doorgebracht in de kelder onder de slagerij van Voets. 'Morgen komen ze', zegt Jan en als Jan Schillings iets zei, dan was het waar. Wie Jan Schillings was? 't Was een rustige natuur, die Jan, vrijgezel, stug en zeker van zijn woorden. Van slapen kwam er niet veel dien nacht. In de morgenvroegte zagen we de Gele Hoef branden, Hermens Coppens en weduwvrouw Coppens. Verschrikkelijk! Has Voets en buurman Theo kwamen ook de kelder in. Waarom bleven ze niet in hun schuilkamer achter het huis? 'D'r zit een mof aan de ingang bij Ploegmakers', zei Has gejaagd. Wat zou die in zijn schild voeren? Weer ging een hele poos voorbij en ging ik maar weer eens naar mijn woning kijken. Op de overloop kon ik de granaten in zien slaan tussen Bart van Uden en zo verderop naar den Tweeberg toe. Bomen vielen om, koeien en jong vee renden, vielen, getroffen (...). Het was een opeenvolgende reeks van granaten, een pracht gezicht, maar wat een ellende, wat een verschrikking, brachten zij tweeweg (...). Weer wachten, bidden. Nog eens buiten gegluurd door het raampje van het slachthuis. Wat kwam daar aan? Een padvinder met een geweer? Wat had hij een eigenaardig dekseltje op zijn hoofd en wat een jong ventje. Ja, heus, het was een Tommie! We wenkten hem. Hij kwam, maar wat moesten we zeggen? 'I Dutch', zei ik, 'Yes, Yes.' Wij trokken hem mee, die mof moest gewezen worden. Wijzen ja en spreken. "Nog five meter", zei ik. Wat was het moeilijk een enkel woordje Engels te spreken. We wezen weer. Fried, onze overbuurman, was hem al voor en ging voor de Duitser staan. "Come on, come on", hoorde ik de Tommie zeggen. De Duitser gehoorzaamde ogenblikkelijk, sprong te voorschijn, de handen omhoog. Daar stond hij, bleek, ernstig. Zijn tijd was voorbij (...)." Hij werd afgevoerd richting het café van Joske Minkels, waar nu restaurant Heer en Beek te vinden is. "Stukken voor, stukken achter, overal glasscherven, houtsplinters, meubelstukken. Niemand heeft den moed het weer op te ruimen. We blijven liever in de kelder. Alleen voor het onmisbare eten wordt gezorgd door mama en Mevr. Vink, geholpen door de twee bij ons ingekwartierde fouriers, Mourer en Stay... Ad is met Kees Vink (de drie Vinkjes zijn bij ons geëvacueerd sedert 20 september) op melk en brood uit. Ze komen spoedig terug met een tas vol... paardenvleesch. Ze hadden dit gekregen van de heeren Poorts en Wijnen, die bij Toontje Kuijpers een pas gesneuveld paard aan het villen waren (...). Weer rammelden de granaten op Hintham. Ons arme Hintham! Weer rinkelt er glas. Weer spatten er stukken steen tegen de muren. Balken kraken. 't Is dichtbij. Dan opeens een oorverdovende klap. De keldermuren schudden. Nu is het gebeurd, da's 'n voltreffer. Een angstige spanning heerscht onder de gewelven. We eten voor de honger wat appels en peren, die we gelukkig genoeg in de kelder hebben, en constateren, dat het ongeveer ne-

gen uur is. Buiten schijnt de zon. Op straat is het erg rumoerig. Er wordt geschoten. 'Zijn het nog steeds moffen?' Eensklaps vliegt de voordeur open. Soldatenstemmen klinken in de gang, schoenen op de zoldertrap. 'Moffen', roept mama, 'die gaan naar boven om vanuit het raam te schieten. Nu zijn we er allemaal aan.' 'Nee, Tommies', roept meneer Vink. 'Kijk maar daar op den dam. Gele khaki uniformen.' En ja, ze zijn het (...)."

Onder de titel *De dag der dagen* schreef een Hinthamse inwoner in de opstellenwedstrijd het volgende relaas: " 's Morgens heel vroeg begon het al. Een lawaai! Was het laatste oordeel op komst? Aan het lawaai zou je het wel zeggen, maar de bazuinengelen waren ver te zoeken, want je zag...

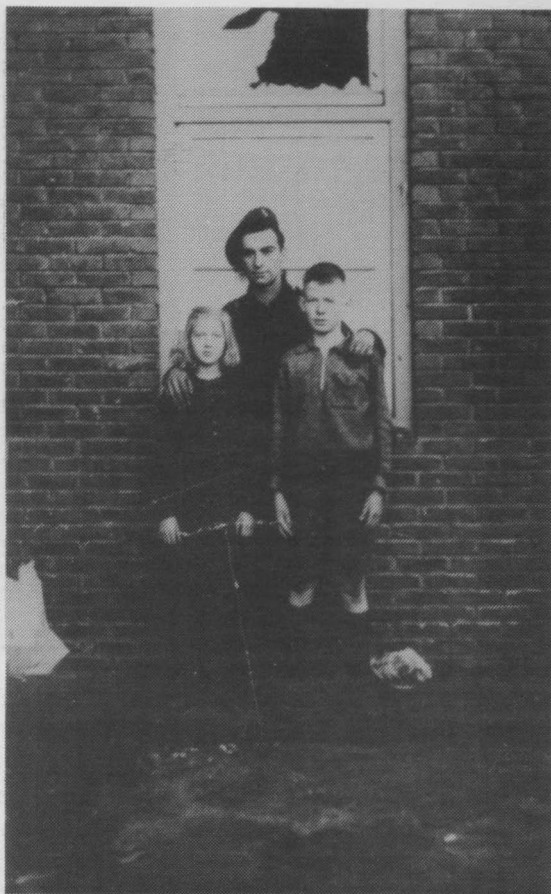
niets! Dat maakte de spanning nog dreigender. Smid Pennings beweerde, dat de Engelsen in Boxtel zaten; weer een ander wist zeker, dat de moffen maar wat oefenden. Zo liep het tegen elf uur. Een hele partij jagertjes kwam overzwerven. Het moffengeschut, dat in de wei van Cooijmans (Cooijmans was de slagerij naast de Annakerk. Hier vindt men nu *De Dierenvriend*, HdW) en van Osch stond, kwam in actie. Het gedreun was niet meer van de lucht. Ramen en deuren rammelden er haast uit. Het was ontzettend! De Tommies hadden er schijnbaar lak aan, want ze vlogen tergend laag en vuurden zo nu en dan terug. Dan was het opeens stil. Om een uur of een begon het pas goed. Weer een zwerm jagertjes, alsmar vurend op het afweer, dat nu natuurlijk eenzaam en verlaten op het weiland stond. Hier

Tommie Jimmy met bij hem v.l.n.r. An Voets, Els Ploegmakers en Annemarie Ploegmakers. Coll. Henk de Werd.

en daar kwam alleen een gehelmde moffenkop uit 'n *Deckungsloch* te voorschijn. Toen kwam de eerste formatie van eenendertig grote vliegtuigen. Monsters waren het. Met het blote oog kon je duidelijk de ster met witte balk op de vleugels en romp onderscheiden, en verder zag je een touw gespannen tussen twee vliegtuigen. Het laatste was dus een zweeftoestel, waarschijnlijk met parachutisten. Steeds trokken er maar nieuwe zwermen over. Een groep week naar links en opeens hing de lucht vol met dansende, schommelende popjes. Dus toch parachutisten. Het liefst had ik mijn fiets gepakt en was ik naar Heeswijk gegaan. Maar fietsen...! Om half vier was het afgelopen. Nu het gevaar voorbij was, kwamen de moffen weer 'boven aarde'. Ge-

helmde, mitrailleurs op de nek, kwamen ze er aangestapt. Ze wilden stellingen maken om ons huis. 'Es ist hier ideal', vonden ze. Ons huis gaf beschutting en van achter de muren konden ze de vijand goed bestoken. Wij in onze rats natuurlijk. Ze groeven en groeven, sjuowden met prikkeldraad en toen... een ordonnans. Alles werd ingepakt en de lieverdjes verdwenen in de richting Oss. Drie bleven er achter en gingen doodgemoedereerd op de stoep met hun handgranaten zitten spelen. Zij wachtten op de Tommies. Opeens komt een jongen van van Gerven aangerend. Hij had de Tommies gezien. Dadelijk een olopje natuurlijk. De Tommies zouden een rode platte pet op hebben en ze zouden nu wel zo hier zijn. Practisch waren we al vrij. Vrij!? Vrij!? We dansten en sprongen als gekken. De drie moffen, die

Tommie Albert met An en Rien Voets, kinderen van slager Has Voets in Hintham. Coll. Henk de Werd.

Has Voets, slager in Hintham. Coll. Henk de Werd.

het geval minachtend aanzagen, lachten veelbetekenend. Het was slechts de *Prelude to War* voor Hintham. Zondagmiddag begon het al. De eerste granaten, geheel onverwachts. Allemaal in de kelder natuurlijk. Heel dichtbij vielen ze. Je voelde de luchtdruk in de kelder. Brood hadden we niet meer, dus aten we maar pap van melkpoeder, die we op de primus konden koken. Een tijdje was het nu rustig. De nieuwsgierigheid werd ons toch te machtig en wij naar boven. Wat een ravage buiten. Bij onszelf waren nog maar twee ruiten stuk, maar aan de overkant, bij Kraak, zag het er hopeloos uit. We hoorden van allerlei ongelukken die er gebeurd waren. De angst greep je steeds vaster in zijn diepe klauwen. Weer ging een dag voorbij en weer werd het avond. Mama wilde persé boven koken. Maar elke tien minuten kwam ze weer naar beneden gerend. Het menu voor die dag: Aardappelen met soep erover. Wat gaf het eigenlijk? Je proefde immers toch niet wat je at... Onophoudelijk suiden en ploften de granaten. Tot nu toe hadden wij nog geen inslag gehad, maar om een uur of zeven, een lawaai... gevolgd door een vreselijke kruitdamp. Het leek wel of het hele huis met een slag inviel. We gingen even kijken. Het viel nog mee!... Je keek alleen zo maar tegen de heldere sterrenhemel aan. Het dak was foetsie. Zzzinggg... zzzinggg... wij weer de kelder in. We baden het ene rozenhoedje over het andere... Zou dan niets helpen? Zouden we er allemaal aan moeten? In een vuurpauze, omstreeks elf uur, gingen Leo en Nique naar boven, om nog wat beddegoed te halen. Er klopte iemand op de achterdeur. En daar ston-

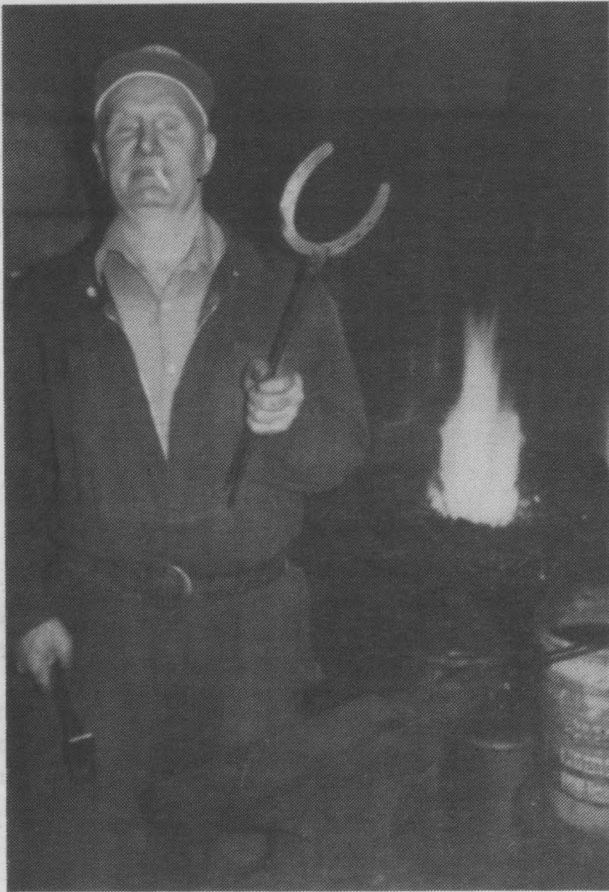
den... vijf Engelsen. Een blaast Leo's kaars uit en zei: 'Say...N...R...' Wat ie zei, weten we nu nog niet. Leo en Nique zeggen ook iets en het schijnt in orde te zijn. Een komt er mee naar de kelder. Wat een vreugde! Wat een begroeting! Een echte Tommie! Je kon het haast niet geloven! Zou nu alle ellende voorbij zijn? Hij stelde ons gerust met z'n Welsh accent, dat we toch verstonen. Hij kon niet blijven, maar "came back".

De artillerie die we hoorden hoefden we niet bang meer voor te

zijn, dat was maar Engels spervuur. In onze vurige ijver om hen te helpen legden we hem zo goed en zo kwaad mogelijk uit waar generaal Neumann huisde. Toen verdween hij. Om een uur of tien komt van Lith met onze Engelsman de kelder in. "Vooruit, jongens, eruit. We zijn vrij". We vlogen eruit. Ongewassen, ongekamd, met onze oude rommel aan, vol stof en stro van de kelder. Buiten... Zon... Licht. Na al die duisternis van de laatste paar dagen. Je zag eerst niets, maar toen... zoveel te meer. De weg lag bezaaid met dakpannen, puin, stenen en daartussen dode paarden, moffen, karren, koeien, takken, bomen. In het straatje tussen ons en Bronken lag een mof zonder benen. Een Tommie vertelde, dat die met een handgranaat door zijn eigen kameraden gedood was, hoewel die handgranaat eigenlijk voor hem bestemd was geweest. Bij Bronk was een groot gat in de muur en daarachter lagen drie Duitsers. Een was er zonder hoofd. Je zag niets anders dan een bloedige jaskraag. De twee anderen waren niet zo verminkt. Op een brancard lagen twee Engelse officieren. Een echte doodskleur lag op hun gezicht. Een Duitse dokter verpleegde hen. Zus zette hun helm af en goot wat cognac tussen die bleke lippen. Een kon er nog beter worden, zei de dokter. De ander niet. Tegen het hek stond nog heel dapper een klein manneke geleund. Zijn kaak was helemaal weggeschoten. Iemand vertelde, dat het kanon, 'n Duits, dat bij Delsing voor de deur stond, dat gat in de muur bij Bronk geschoten had. Dat kwam, omdat de moffen dachten, dat er Engelsen in zaten, maar nu doodden ze hun eigen kameraden,

Bevrijding van Hintham . Op de achtergrond links café *Het Mulderke* van Bartje van Lith. Coll. Henk de Werd.

Jan Schel, smid in Rosmalen. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

als een slager doet met zijn vlees en been. De gesneuvelde Engelse korporaal werd in de namiddag begraven. Vele mensen brachten bloemen naar zijn graf en er verrees een kruis voor hem die zich zelf gaf, die zo ver van huis voor onze vrijheid was gevallen (...)." Bij dat graf werd door de Hinthamse inwoners op 11 en 12 augustus 1945 het eerste bevrijdingsfeest gevierd. Die feestelijkheden waren toen begonnen met een pontificale H. Mis in de Annakerk. 's Middags was er toen een officiële bijeenkomst "achter de woningbouw De Groot naast het voormalige brandweershuis". Bij het graf van de gesneuvelde Engelse korporaal G. Kitchley werden enkele toespraken gehouden, o.a. door de pastoor van Hintham, pastoor Hoekx. Voor deze gelegenheid was ook de Engelse brigadegeneraal Doreman, die Hintham tussen 22 en 24 oktober 1944 bevrijd had, uit Düsseldorf overgekomen.

die al krijgsgevangen waren gemaakt. Onze tuin was ook in een vesting veranderd. Overal kuilen en loopgraven met geweren en mitrailleurs erin. Hier en daar lagen ook nog handgranaten. Bij van de Akker lag een dode Duitse officier, brieven en foto's om hem heen verspreid. Bloed liep er met beekjes tussendoor. Tussen die brieven vond ik een vinger, zomaar achteloos in het gras. 's Middags hebben de Duitse krijgsgevangenen hun kameralen weggedragen op een oude deur en ze allemaal bij elkaar in een graf gestopt. Achttien waren het er. Een paar officieren kregen een apart graf. De krijgsgevangenen deden alsof het niet hun eigen vrienden en landgenoten waren. Ze waren erg onverschillig en deden net

We damden, speelden wat kwartet.
En bleef het eens een tijdje rustig.
Dan werd de schrik opzij gezet.
Toen wisten we 't op die

[Dinsdagmorgen:

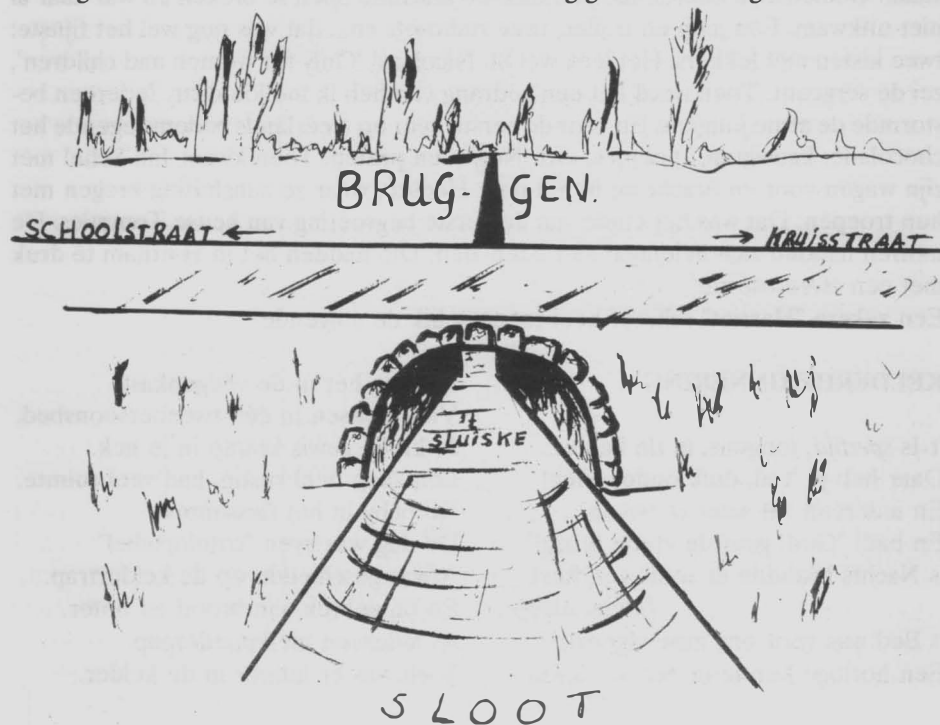
Met alle moffenmacht is 't uit.
We kropen op ons kousenvoeten.
Toch nog wat schuw de kelder uit.

Nu hebben we een normale kelder.
Al is er in de vliegenkast
Nog steeds niet 't vlees en vet en boter
Zoals dat voor de oorlog was.
Al was de kelder in die dagen
De beste plaats van heel het huis.
Ik hoop er nooit meer in te slapen.
Ik lag tegen de muur, zie je, dat was
[een kruis.

DE BEVRLJDING VAN BRUGGEN MET ZIJN *SLUISKE*

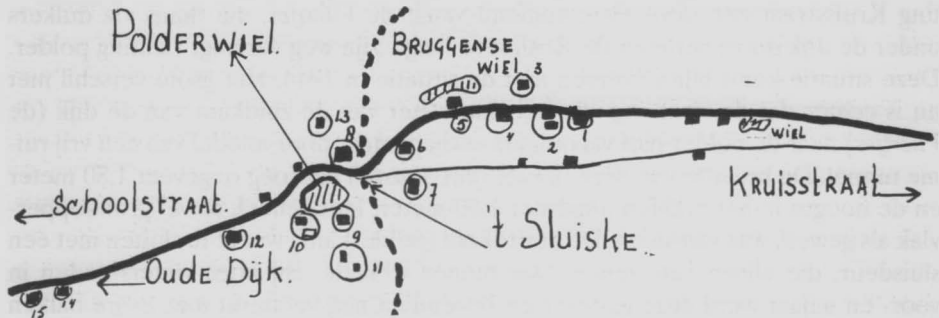
Harry Coppens

Bruggen is het gedeelte van Rosmalen dat gelegen is tussen het einde van de Schoolstraat ter hoogte van de Annenborch en de Kruisstraat. De laatste begint zo gauw als je het *Sluiske*, dat onder de dijk ligt, gepasseerd bent. Afgaande op de thans geplaatste straatnaambordjes, zie je dit bevestigd. Op oudere kaarten wordt de weg vanaf het *Sluiske* wel de Kruisstraatseweg genoemd en ligt de Kruisstraat

een eind oostelijker. De begrenzing van Bruggen in oostelijke richting reikt voor mijn gevoel zo ongeveer tot aan de linkerkant van het aan de weg gelegen witgekalkte huis, dat voorheen bewoond werd door Frans van Sonsbeek en thans door Gret v.d. Hanenberg. Het *Sluiske* nu (de naam staat nog op een plankje dat de voorgevel van het huis van Hein van de Ven siert) wijkt wel in sterke mate af van dat van voor de oorlog. Met enige moeite kunt U bij het afgaan van de dijk richting Kruisstraat een sloot zien, komend vanaf de *Vliertjes*, die thans via duikers onder de dijk door, net voor de Roshoeve langs, zijn weg vervolgt richting polder. Deze situatie komt bijna overeen met de situatie in 1944. Het grote verschil met nu is echter dat de stroming van het slootwater van de zuidkant van de dijk (de *Vliertjes*) naar de polder niet via duikers verliep, maar door middel van een vrij ruime tunnel. De breedte van deze tunnel (het *Sluiske*) bedroeg ongeveer 1,80 meter en de hoogte in het midden ongeveer 1,60 meter. Het geheel, zowel grondoppervlak als gewelf, was van steen. De noordkant (polderkant) was af te sluiten met een sluisdeur, die alleen van buiten naar binnen draaide. Bij hoge waterstanden in voor- en najaar werd deze gesloten en bovendien nog versterkt met zware balken die via sleuven achter de sluisdeur werden neergelaten. Aan dezelfde noordkant was nog een oversteek van 1,5 à 2 meter. We gaan nu terug naar oktober 1944. Voor nadere informatie heb ik me gewend tot enkele bewoners van Bruggen uit die dagen, te weten Gret de Cort, zijn broer Toon en Jos Dollevoet. Het is logisch dat zij zich bij de feitelijke slag zo goed mogelijk schuil hielden en pas voor de dag kwamen toen de Duitsers waren verslagen. Ze hebben wel geconstateerd wat er gebeurd was met Bruggen en zijn nog levende getuigen van wat er zich in hun onmiddellijke omgeving afspeelde, maar ze hebben niet echt op de uitkijk gestaan om met gevaar voor eigen leven een ooggetuigenverslag te geven. Het geallieerde leger heeft al in september Oss bevrijd. Om voor mij onbekende redenen is men niet verdergetrokken en is de aanval gestagneerd. Het gevolg hiervan was, dat de Duitsers de tijd kregen om zich, met name op Bruggen, in te graven, waarbij op geregelde tijden over en weer artilleriebeschietingen plaatsvonden. De staf van het Duitse leger lag bij Anneke Knuiten (nu garagebedrijf Sjef van Crey) en verschansde zich in zware bunkers tegen de dijk. In ieder huis, voornamelijk boederijen in die tijd, lagen wel Duitsers ingekwartierd. De burgerij had schuilkelders gebouwd in de naaste omgeving van haar woningen. In die periode werd *Het Sluiske* ook gebruikt als schuil- en slaapplek voor Duitse soldaten. Daartoe hadden ze een dik pak stro op de vloer aangebracht. De laatste week voor de aanval verlieten ze dit echter en bemanden ze de uitgezette posten. De gezinnen van Put de Cort (de vader van Gret en Tom) en Leendert Voets (te zamen ongeveer vijftien personen) betrokken van nu af het *Sluiske*, dat een goede schuilplaats bood tegen het steeds intenser wordende granaatvuur. Net buiten *Het Sluiske* aan de noordkant onder de oversteek betrok een paar Duitse soldaten, die nu eens te vinden waren in de eenmansputjes en dan weer rustten op het stro onder de oversteek, de wacht. Het was nu zaterdag 22 oktober. Het front vanuit Oss was in volle beweging. Onder dekking

Bruggen.

De woningen van de volgende personen brandden op die dag totaal af: 1. Bert Kerkhof*, 2. Janus van Pinksteren*, 3. Harry Verhagen*, 4. Has van Nuland (Artjes)*, 5. Gretje Clement, 6. Leendert Voets, 7. Piet de Cort*, 8. Peerke Dollevoet*, 9. Dirk Schippers, 10. Joske van Alem*, 11. Gret Heymans*, 12. Driek Swanenberg*, 13. Anneke Knuiten (iets later), 14. Wim Timmermans*, 15. Haske van Lokven*. De met * gemerkte woningen zijn boerderijen, de vier resterende burgerhuizen. Hierbij heb ik gebruik gemaakt van de door de emeritus pastoor W. Westerlaken getekende kaart van Rosmalen; deze kaart bevindt zich momenteel in het gemeentelijk archief. Op deze kaart staan de woningen aangegeven (zie onderste tekening). De afgebrande huizen zijn genummerd van 1 t/m 15. Omdat het een en ander vrij onduidelijk overkomt, heb ik van die kaart de wezenlijke lijnen overgenomen en daarop nomaals de verwoeste huizen aangetekend.

van massa's rookgranaten trokken patrouille-eenheden van de Welsh Division in carriers en andere gepantserde voertuigen op tot aan het Sluiske en ze hadden zelfs even contact met zijn tijdelijke bewoners. De Duitsers gaven zich niet of nauwelijks bloot, opdat men hun gecamoufleerde stellingen niet zou opmerken, waarna de patrouille-eenheden zich weer terugtrokken. Maar op zondagmorgen 23 oktober brak de hel los. Niet aflatend granaatvuur beukte op de Duitse stellingen en tegelijk rukten Duitse troepen op richting Bruggen, waarbij tankeenheden vanuit de polder de Duitse stellingen ook in de rug aanvielen. De korte, maar hevige strijd zette heel Bruggen in lichterlaaie. Slechts enkele huizen, die dan wel zwaar of minder zwaar beschadigd waren, gingen niet in vlammen op. Vele Bruggenaren namen dwars door het granaatvuur heen de wijk naar veiliger oorden. Wonder boven wonder vielen hierbij geen slachtoffers, zelfs geen gewonden. Op de dag van de bevrijding vatte ook het stro van de sluisdeur vlam, maar met een emmer melk (Gret de Cort had de avond tevoren nog even de kans gezien om een paar koeien te melken) kon verder onheil worden voorkomen. Van meerdere ooggetuigen heb ik vernomen dat er 17 à 18 Duitse soldaten waren gesneuveld en talloze zwaar gewond waren. Hoeveel soldaten van onze bevrijders hier het leven hebben gelaten, is niet bekend. Evenmin is iets bekend over gewonden. Waarschijnlijk zijn de gesneuvelde of gewonde soldaten aan geallieerde zijde snel naar elders overgebracht. Zeker is dat na de bevrijding van Bruggen een Engelse soldaat, die boven op een tank zat, werd doodgeschoten door een achtergebleven sluipschutter die zich in het huis van Anneke Knuiten had verschanst. De in woede ontstoken Engelse soldaten, mede in de veronderstelling dat er zich nog meerdere Duitse soldaten in dat huis bevonden, hebben het huis zowat aan flarden geschoten, waarna het in vlammen opging. Voor Bruggen is de oorlog voorbij. De huizen van de bewoners liggen platgebrand, veel koeien en paarden zijn gedood, de wintervoorraden zijn in rook opgegaan en de winter staat voor de deur. De problemen zijn gigantisch. Geen woning, geen stalling en geen of weinig voer voor het vee, enorme materiële schade en het verlies van alle persoonlijke eigendommen. Verscheidene mensen vinden onderdak in de naaste omgeving bij familie, kennissen of vrienden. Heel opvallend is dat de Kruisstraat het er in vergelijking met Bruggen goed heeft afgebracht. Slechts drie boerderijen, te weten die van de familie Verputten, Bert Heijmans en de kinderen Van de Heijden (de Pruis) legden het loodje. Wist u trouwens dat bij de bevrijding van Rosmalen een 60-tal huizen (in hoofdzaak boerderijen) door brand zijn verwoest? Met de vijftien huizen die op Bruggen door brand verloren gingen, heeft men op Bruggen een onevenredig grote tol aan de bevrijding moeten betalen. Dat er op die nooit te vergeten zondag 22 oktober 1944 hier doden noch gewonden zijn gevallen is, mede gelet op de enorme verwoestingen, een wonder te noemen. Nu, vijftig jaar na de bevrijding, zijn er geen sporen meer terug te vinden die herinneringen oproepen aan die fatale zondagmorgen. Om hem aan de vergetelheid te ontrukken ben ik bij drie van de voormalige bewoners op bezoek geweest. Het verslag van hun relaas ligt nu voor U. Het leven van iedere dag in de omgeving van

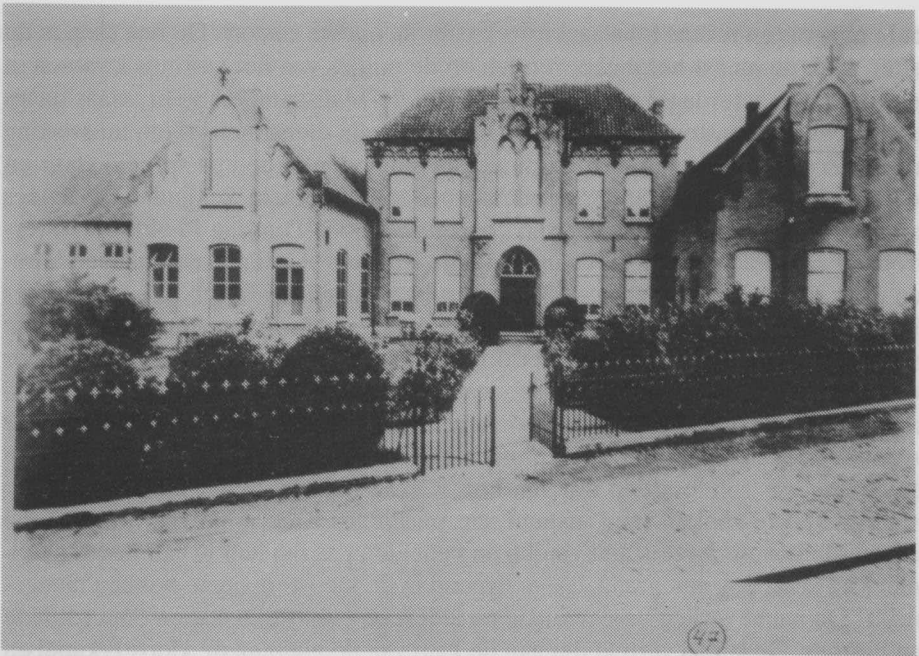
Op deze twee samengevoegde luchtfoto's, die op 19 september 1944 werden gemaakt, is Bruggen duidelijk herkenbaar. De polderwiel zoals die nog te zien is op de eerder afgebeelde kaart van 1930, is dan al drooggelegd en dwars door de dichtgemaakte vroegere wiel loopt nu een weg.

het Sluiske is al lang hervat en verschilt niet van dat in de rest van Rosmalen. *Het Sluiske* is afgeslankt en niet langer te gebruiken als schuil- of speelplaats voor de jeugd, nu het water via duikers naar de polder wordt geloosd. De naam prijkt nog steeds op het huis van Hein van de Ven, maar het echte *Sluiske* ligt verborgen onder het wegdek, een twintigtal meter verder.

HET HUIS VAN MEEUWEN IN OORLOGSTIJD

Het onderstaande artikel wordt gepubliceerd met toestemming van de Zusters van Schijndel.

De eigenlijke oorlogstijd begon pas in september 1944. De eerste oorlogsjaren waren vrij rustig voorbijgegaan, maar bij het nader komen der geallieerden begonnen de Duitsers zich tussen Rosmalen en de omliggende dorpen in te graven. Voortekenen van een verwoede strijd. In de eerste dagen al van oktober werd de parochie Maliskamp zo erg door granaten getroffen dat twee families om onderdak kwamen vragen, wat hun gaarne werd verleend in de naaischool met bijbehorend keukentje. Een kelder onder de naaischool werd ingericht tot schuilplaats in geval van nood,

Het klooster Van Meeuwen vóór de oorlog (boven) en net na de bevrijding (onder). Coll. Heemkundekring Rosmalen.

tot bergplaats en tevens tot slaapvertrek voor de oudste zusters. De rest sliep in de refter. Ook de meest hulpbehoevendenden en de oudjes van het gasthuis kwamen in de kelder. Op zaterdag 7 oktober vertrokken de Maliskampers weer, maar daags daarna kwam de pastoor voor zijn vier zusters en zijn dienstmeisjes om huisvesting vragen. Zo goed mogelijk werden de eerstgenoemden in de ene spreekkamer en de laatstgenoemden in de andere spreekkamer ondergebracht. Schijndelse evacuées zaten al in de verwarmingskelder van de nieuwe school. Dinsdag 10 oktober. Overstroming van evacuées uit Berlicum, maar de stakkers werden in een passende regen door de Duitse gendarmerie voortgedreven naar Den Bosch. Op 12 oktober 1944 bereikten de granaten voor het eerst de kern van Rosmalen. Drie mensen werden gedood en drie kinderen verloren een been. De granaten vielen vlak voor de bewaarschool en op de speelplaats van de meisjesschool. Natuurlijk veel glashade aan het Huis. Zaterdagmorgen negen uur kwam er een granaat dwars door de oude stal gesuisd, zonder te ontploffen. Niemand werd gedeerd. De pastoor van Maliskamp was rondom tien uur van huis gegaan om ook in het Huis van Meeuwen zijn heil te zoeken (een afstand van plusminus twee minuten). Maar Zijne Eerwaarde kon de zusters niet vinden en belandde pas om half twaalf in de schuilkelder na eerst nog een granaatsalvo liggend in de kloostergang te hebben meege maakt! De nacht verliep verder rustig en iedereen trachtte te slapen onder hoede van Pastoor. Deze had verteld dat aan de kant van de mannen de kloosterkapel en het Huid heel erg waren getroffen. 's Morgens zag men overal brand. Alles bleef rustig in de kelder en Pastoor ging met zuster-kosteres Ons Heer halen, zodat men in de kelder ter Heilige Communie kon gaan. Al vroeg begon het schieten opnieuw en tegen tien uur waren de aanvallen niet meer van de lucht. Een voltreffer kwam door de muur tot vlak voor de kelderingang. Kruitdamp en puin vulden de schuilplaats. Tegen twaalf uur slopen wel 25 Duitsers met verwrongen gezichten om het klooster. "Wir sind eingeschlossen!" zeiden ze tegen de zusters, maar meteen vroegen ze om "einen schönen Apfel" ... Tegen twee uur dacht men op de spoordijk achter het huis een tank te horen. Even later ook aan de voorkant. En ja, het was zo!... Ruim drie uur kwamen de mannen uit de kelder om appels vragen voor de Engelsen die zij al de hand hadden gedrukt. Om vijf uur waagden kelderbewoners zich boven de grond. Drie grote tanks reden dwars door tuinen en over hagen naar de Dorpsstraat. Toch bleven de zusters nog in de kelder slapen en ook Pastoor bracht bij de *ondergrondsen* de nacht nog door. 's Morgens trok Zijne Eerwaarde met appels naar de *Tommies* en kwam met sigaretten terug. Het Huis Van Meeuwen was vreselijk gehavend. Slechts één vertrek in het klooster was ongeschonden, en dat nog behalve de verbrijzelde ruiten. Het hele huis was niets dan grote en kleine gaten, de mannenafdeling was totaal verwoest, ook de kapel was zo dat in de eerste weken geen Heilige Mis gelezen kon worden. Daarom werd Ons Heer naar de kerk gebracht. In de avond van 24 oktober begonnen de Duitse granaten opnieuw op het dorp neer te komen. 's Wonedags kwam er gelegenheid om de oude lui van het gasthuis in veiligheid te brengen, wat nodig was, wjl er opnieuw

De nieuwbouw van het klooster na de oorlog. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

enige slachtoffers gevallen waren. De O.D. nam hen mee naar het kamp te Nistelrode, vanwaar de twee zusters die hen vergezelden zouden doorgaan naar de afdeling in Berghem. Maar die avond zouden ze Berghem niet meer bereiken en ze klopten daarom aan bij het St.-Annagesticht te Oss, waar zij zeer vriendelijk werden opgenomen en de zusters dadelijk bedden voor hen gereedmaakten. De volgende dag werd de reis naar Berghem voorgezet. Er bleven nog tien zusters en enige mannen in het verwoeste *Meeuwennest*, waar timmerlui en metselaars hun best deden om het 'droog te leggen'. Rosmalen heette *bevrijd* ja! maar was nog geenszins *vrij*. De Engelsen legerden zich in en om het dorp, terwijl de Duitsers zich ingroeven aan de overzijde van de Maas. De meisjesschool werd ingenomen juist op de Eerste Kerstdag. Twee sergeants en twee korporaals kwamen bij de zusters kwartier vragen. De zusters gaven de enige spreekkamer die ze nog bezaten, zelf huisden ze met hun tien in de andere. Wat waren die Engelsen blij met een bed en toonden ze zich dankbaar voor het minste dat men hun gaf. Op hun beurt verersten zij de zusters vaak met plak chocola, met een zak bonbons, een sinaasappel of een Engels broodje. Acht dagen voor Kerstmis begonnen de V1's het dorp met een bezoek te 'vereren'. Hoeveel er te Rosmalen passeerden en vielen, is niet te zeggen. Op 22 januari begonnen de scholen weer, die vrij waren gegeven. Elk leerjaar kreeg drie uur. Tegen de avond van 27 maart om 5 uur liep een der zusters wegens het mooie weer even de tuin in. De knecht, Jan Pennings, was aan het spit-

ten. Heel de dag hadden de kanonnen zich doen horen. De zuster hoort een vreemd geluid, ze vliegt vooruit en werpt zich plat op de grond. Juist op de plaats waar ze gestaan had, viel een granaat. Dat wist men echter pas enige dagen later, toen men het gat en de stukgeslagen bomen en struiken zag. Jan was naar zijn zelfgemaakte schuilkelder (in de tuin) gevlucht, op enkele meters afstand en is daar door een granaat getroffen. Jongens uit de buurt kwamen het zeggen. Jan lag voorover, vreselijk verminkt en zonder hoofd. Dit werd ook niet teruggevonden. Nergens lagen scherven, alleen zag men een ondiepe kuil, vol grijs pulver. De schop lag naast hem. Die dag maakte alles te zamen vijf dode slachtoffers. Op Tweede Paasdag opnieuw granaten, maar gelukkig geen doden. Op 10 april kwamen ze weer aangieren en maakten drie doden. Vrijdags na Pasen werden de scholen weer opgeëist door de Engelsen tot 4 mei 1945. Op die avond vernam men het bericht dat de Duitsers gecapituleerd hadden, maar men durfde het niet geloven voordat het 's anderendaags voor zekere waarheid verteld werd. Toen werd direct al het beddegoed uit de kelder weer naar de slaapzaal getransporteerd. Wat een heerlijkheid uitgekleeid in een bed te kunnen slapen nadat men negen maanden 's nachts niet meer uit de kleren was geweest. Het gemis van de zorgzame, trouwe knecht werd door alle zusters oprecht betreurd. Op 14 juni verhuisde het convent weer naar de refter, die tot dan toe dichtgepakt was geweest. En zo huisden in het verwoeste klooster Meeuwennest tien zusters en zeven mannen. Bij een razzia der Duitsers kwamen de twee knechts van de bakker tegenover het klooster een schuilplaats vragen. Die vonden ze op de schoolzolder, achter een paar kasten, maar toen de kinderen om twaalf uur naar huis waren, werden de onderduikers door een luikje onder de schoolvloer verstoep, voorzien van een tas boterhammen en een knijplichtje. Dankbaar en blij verlieten ze om 5 uur hun schuiloord. Op 22 oktober 1944, dus daags voor de bevrijding, gingen twee zusters erop uit om appels te kopen. Ten laatste slaagden ze, maar de boer had geen vervoermiddel meer. Een Duitser zou voor een wagen zorgen. Om 6 uur reden de twee verpleegsters op de fiets en in wit schort voor de wagen, waarop v.d. Doelen, een Duitser en een Rus. Even later waren die lui samen druk aan het koolsnijden, die ze ook nog hadden kunnen kopen. Om 8 uur arriveerde de kar bij het Huis van Meeuwen. Gelukkig, want de volgende dag waren de beide helpers verdwenen. Een andere Duitser kwam de zusters vragen een arm vrouwtje, dat vol vuil zat, te willen zuiveren. Hij bracht zelf een hemd en een borstrok, nadat hij het mensje zijn brood al gebracht had. Zeer zeker is O.L. Heer hem voor die liefdedienst genadig geweest. Door de goede zorgen van St. Jozef zijn Gesticht en school nooit door de Duitsers bezet geweest. Wel werd de nieuwe mooie meisjesschool erg beschadigd door vier voltreffers en veel scherfwerking. Alles bij elkaar genomen zijn O.L. Heer en Zijn H. Moeder zeer dankbaar voor de zichtbare bescherming in die jaren van angst en ellende zo vaak ondervonden.

Deo gratias! - 4 april 1950

OORLOGSBELEVENISSEN VAN JAN HANEGRAAF

Harry Coppens

Jan Hanegraaf is beter bekend onder de naam Jan van Dieleskes en is thans woonachtig in het steunpunt voor ouderen. Hij is geboren op 21 december 1918 als zoon van Egidius Hanegraaf en Wilhelmina van de Heyden, die afkomstig is van de Witte Hoef uit Oss. Het is 12 oktober 1944 en we zijn nog maar een tiental dagen verwijderd van onze bevrijding van het Duitse oorlogsjuk. Granaatinslagen zijn aan de orde van de dag en de Engelsen laten nog even op zich wachten. Het is even over twaalfen als drie jongens (tieners) van Gret Gurtjes (Swanenberg) het erf op komen lopen. Ze vertellen dat de Duitsers hun bevolen hebben hun huis te verlaten en ze vragen om wat aardappelen om mee te nemen. Ze mogen er zoveel meenemen als ze willen, maar ze zullen ze zelf moeten steken. De jongens beginnen, maar als Jan en zijn broer Jos hun getob even hebben aangezien, besluiten ze hen even te helpen. Nu vliegen de aardappels als het ware uit de grond. Vliegensvlug worden ze door de jongens opgeraapt. Plotseling hoort men een granaat aan komen suizen. Ze werpen zich plat ter aarde en instinctmatig beschermen ze hun hoofd met hun handen. Links en rechts van hen ontploffen de dood en verderf zaaïende projectielen. Als het oorlogsgeweld uiteindelijk verstomt, ziet Jos dat zijn broer zwaar is getroffen. De hevig bloedende linker onderarm hangt aan zijn bovenarm te bengelen. Met zijn broekriem bindt Jos de bovenarm af. Krimpand van de pijn en met bloed besmeurd wordt Jan door Jos op een *kreuge* (kruiwagen) gelegd en naar huis gebracht. Een Duitse legerarts biedt eerste hulp en bindt de arm vast op een plank. Met de hulp van zijn broers Wim en Jos wordt Jan op een hoogkar gelegd. De oude hit wordt ingespannen en de kar met daarop de drie broers vertrekt naar de molen van Van Lith, waar een Rode-Kruispost is ingericht. Daar aangekomen vertellen de Duitsers dat ze de gewonde maar zo lang op het stro moeten leggen. Ze zullen hem later op de middag wel meenemen naar het ziekenhuis. Na meer dan drie uur wachten wordt hij met nog twee gewonde Duitse soldaten naar het ziekenhuis getransporteerd, alwaar ze om 16:50 uur aankomen. Ruim vier uur is al verlopen sinds Jan getroffen is. Hij wordt direct op een brancard gelegd en naar de operatiezaal gebracht, waar de toen bekende dokter Karthaus niets anders overblijft dan amputatie van Jans hand, waarbij de wond wordt dichtgebrand (-geschroeïd). De eerste vraag die Jan aan een van de zusters stelde toen hij weer bijkwam, namelijk "Is mijn hand eraf?", werd, ietwat aarzelend, doch bevestigend, beantwoord. Door de felle hartkloppingen en de niet aflatende pijn geloofde hij niet dat hij de avond zou halen. Hij werd weer onderzocht en kwam op een volle zaal met gewonden te liggen. Op de vijfde dag werd Harriëke Maas binnengebracht. Deze was lijnschouwer van beroep bij het spoor, wat inhield, dat hij dagelijks tweemaal een bepaald traject van de spoorlijn moest aflopen om te kij-

ken of alles in orde was. Hierbij was hij door Duitse soldaten neergeschoten. Dokter Karthaus vroeg Jan Hanegraaf of hij bij hem wou blijven omdat Harriek zeker zou sterven en niemand van zijn familie aanwezig was. Nog diezelfde nacht is Harriek gestorven. Zelf kreeg Jan herhaaldelijk bezoek van zijn broers, die regelmatig stukken vlees meebrachten (dit was afkomstig van koeien die dodelijk waren getroffen). Dit werd dan ook stiekem aan de portier gegeven, die ervoor zorgde dat het op de juiste plaats terecht kwam. Het was inmiddels 22 oktober en het oorlogsgeweld kwam duidelijk dagelijks dichterbij. Dokter Karthaus adviseerde Jans broers om Jan mee naar huis te nemen omdat de bevrijding op komst was. Samen met zijn broers wandelde hij naar Rosmalen. Toen ze in Hintham waren, moesten ze maar liefst vijf keer schuilen om niet getroffen te worden door een regen van granaten die neerkwamen op het villapark. Dodelijk vermoeid kwam hij thuis aan en ging meteen naar bed. Maar toen na een uur of wat het huis door meerdere granaten werd getroffen, vluchtte men naar de schuilkelder, waar men voorlopig bleef. Op zondag brandde hun huis af. In hun schuilkelder kwamen ook twee Duitse soldaten die van daaruit op de Engelsen schoten. Bij de bevrijding scheelde het maar een haar of Jos was nog in de schuilkelder doodgeschoten. Met uitzondering van een Duitse soldaat die werd doodgeschoten, slaagde iedereen erin de schuilkelder ongedeerd te verlaten. Het huis was afgebrand, de schuilkelder was niet langer bruikbaar en daarom kroop Jan met nog anderen tussen een zestal tanks door die Den Bosch onder vuur namen, naar de berm-sloot bij de spoorlijn. Daar lag het vol met Engelse soldaten die zich vanwege het granaatvuur van de Duitsers terugtrokken tot aan Van Lie, waar nu Veekens woont. Wij trokken met hen mee. Bij Van Lie werd een groep Duitse soldaten door Engelse soldaten opgebracht. Achteraan liepen Jos en Wim, die weer werden vrijgelaten. Met een jeep werd Jan nu naar Nuland vervoerd, waar de eerste verbindingspost was. Daarbij stonden twee trailers. In de ene lagen dode Duitse soldaten, in de andere Engelse. Jan werd verbonden en vervolgens met een jeep naar het ziekenhuis in Oss gebracht, waar hij twee weken verbleef, na door dokter Hofman behandeld te zijn. Hierna werd hij naar tante Jaan (Frans van Erp) op de Witte Hoef gebracht. Om de week moest hij zich melden in het ziekenhuis voor behandeling. Intussen waren Jos en Wim naar Rosmalen teruggekeerd, waar ze voorlopig onderdak vonden bij Kobus van de Doelen in de Sprokkelbosstraat. Vier weken later voegde Jan zich bij zijn broers. Het huis was afgebrand en van de veestapel was niets over. Men man en macht wist men in een goede maand een noodwoning van hout en stro uit de grond te stampen. Maar wat moest een boerenzoon met één hand op een boerderij beginnen? Op een dag kwam pastoor Van de Biggelaar langs en zei hem te gaan leren. Vanaf die dag kon je hem iedere woensdag- en zaterdagmiddag aantreffen op de pastorie, waar zuster Bernarda, geëscorteerd door een tweede zuster die er enkel voor de bewaking was, hem een jaar lang onderricht gaf in Nederlands en rekenen. Na dat jaar volgde hij een cursus algemene ontwikkeling en typen bij Biermans in Den Bosch, waar hij ook wat onbetaald werk verrichtte. Toen hij zich bij de gemeente meldde voor een

Jan Hanegraaf.

uitkering, kreeg hij van de daarvoor aangestelde ambtenaar te horen, dat zo'n jonge kerel als hij zich moest schamen om daarvoor hier te komen en Jan keerde onverrichter zake terug naar huis. In de daaropvolgende week werd hij met Willy School, die zijn been had verloren, in een Rode-Kruiswagen naar Antwerpen gebracht, waar protheses vervaardigd werden. Toen hij voor de tweede keer naar Antwerpen ging om te passen, kwam hij in contact met een vrouwelijke Eerste Luitenant, die hem vroeg of hij ook een uitkering kreeg. Als oorlogsinvaliden had hij recht op f 11,- per week. Met die wetenschap meldde hij zich weer op het gemeentehuis, waar diezelfde ambtenaar hem vroeg, waar hij geweest was, *dettiej dè weet*. Er bleef de ambtenaar niets anders over dan te betalen. Jan raakte intussen goed bevriend met de Eerste Luitenant en haar man, die hij regelmatig wat vlees bezorgde. Toen ook de gratificatie van f 5,- met Kerstmis niet aan Jan werd verstrekt, nam de man van de Eerste Luitenant contact op met de gemeente en de uitbetaling volgde alsnog. Op 14 juli 1947 kwam hij via de arbeidsbeurs bij Grasso terecht. Hij werd aangenomen met de verplichting verder te studeren. Na een maand magazijnwerk kreeg hij tevens administratief werk te verrichten. Hij eindigde daar als magazijnchef. Ook heeft hij nog eens gesolliciteerd bij De Gruyter, die hem echter liet weten dat hij geen oorlogsinvaliden aannam. Dit is dan het relaas van een man die, doordat hij anderen hielp, zelf slachtoffer werd. Maar ook door pastoor Van de Biggelaar mogelijkheid tot studeren kreeg. Als niet onbelangrijke bijkomstigheid

kwam hij dankzij zijn studie op de pastorie in contact met het nichtje van de pastoor, te weten Martina v.d. Sande, met wie hij op 1 mei 1957 in het huwelijk is getreden. Op 3 december 1989 is zij helaas gestorven. Thans bevindt Jan zich in het *Steunpunt voor Ouderen*, waar hij niet zit te kniesoren, maar probeert er het beste van te maken.

DE V1 VAN DE STATIONSSTRAAT

Harry Coppens

Wat was eigenlijk een V1 en hoe zag hij eruit? V1 staat voor *Vergeltungswaffe Eins* en werd ook vliegende bom genoemd. In 1932 was men zich in Duitsland reeds op raketten gaan toeleggen. Rond 1937 werden in Peenemünde de V1 en V2 ontwikkeld en in massafabricage genomen. De V1 werd voor het eerst op 13 juni 1944 ingezet tegen Engeland vanaf de Franse kust. De V1 is geen zuivere raket, doch meer een vliegtuig met straalmotor, bestuurd door een automatische piloot en uitgerust met een kompas. Omdat de straalmotor eerst kon werken bij een snelheid van 304 kilometer per uur, werd het vliegtuig van een baan gestart. Zijn grootste snelheid was ca. 604 km per uur, zijn grootste hoogte 3000 meter en hij had ongeveer 860 kg springstof aan boord. Omdat de straalmotor zijn zuurstof betrok uit de atmosfeer, kon niet te hoog worden gevlogen. Hij kon ingesteld worden op een bepaalde afstand. Kwam de toerenteller op nul, dan sprongen in de staart twee springpatronen, waardoor het hoogteroer op dalen werd gesteld en de automatische piloot werd uitgeschakeld. Deze vliegende bom werd bestreden door jachtvliegtuigen en luchtdoelgeschut. De vliegende bommen die hier overkwamen, werden gelanceerd vanuit Twente met als eindbestemming Antwerpen, dat in die dagen de grote aanvoerhaven was voor het geallieerde leger. De V2 was een zuivere raket met vloeibare stuwstof (alcohol met zuurstof). Hij ging sneller dan het geluid, werd loodrecht afgevuurd en steeg in vijftig seconden tot dertig kilometer hoogte. Hij bereikte een hoogte van negentig kilometer en legde een weg af van ca. 325 kilometer. In september 1944 werd de eerste V2 vanuit Den Haag gelanceerd richting Engeland. Deze lanceringen waren bij avond soms vanuit Rosmalen te zien. Vanaf onze bevrijding op 23 oktober 1944 tot 5 mei 1945 hebben we met de V1 te maken gehad. Een V1 kon je, net als een vliegtuig, overdag gewoon zien. Ook 's nachts was hij, vanwege zijn grote vlam aan het staarteinde, goed zichtbaar. Hij was duidelijk herkenbaar aan het specifieke geluid van de straalmotor, dat sterk afweek van het geluid dat normale vliegtuigen produceerden. Viel het geluid weg of hoorde je een haperend geluid, dat wist je dat hij naar beneden kwam. Iedereen wist dan wel, dat je dekking moest zoeken. Maar het kon ook gebeuren, dat bijvoorbeeld de motor al boven Nuland was afgeslagen en onhoorbaar verder gleed

Stationsstraat nummer 6.

richting Rosmalen en daar neerkwam tot ieders verrassing. De eerste V1, waarvan wij op dat moment niet eens wisten dat het een vliegende bom was, is iets ten noorden van de Striensestraat gevallen op een perceel, 't Werdje genaamd, dat toebehoorde aan Bertje van de Dungen. Later heeft zijn zoon Lambert daar gebouwd. Deze boerderij, met het opschrift 't Werdje, stond ongeveer ter hoogte van de huidige Neptunus- en Saturnusstraat. Van het dichtstbijzijnde huis, de boerderij van Dorus van Helvoirt, die er ongeveer 250 meter van verwijderd stond, vlogen de pannen nog van het dak. Niemand wist mij te vertellen wanneer dit precies gebeurd is. Het was in ieder geval eind 1944, zo rond Sinterklaas, me-

nen sommigen. De tweede V1 is neergekomen bij de Bredestraat en wel op 2 februari 1945 om ongeveer zeven uur in de morgen. Er was slechts wat materiële schade en er vielen in beide gevallen geen doden of gewonden. In de polder zijn verscheidene V1's neergekomen. Dit grote aantal vindt zijn oorzaak in het feit, dat er bij Oss speciaal luchtdoelgeschut stond opgesteld. De derde V1 is in de Stationsstraat gevallen en wel op Witte Donderdag 1945 om ongeveer 10:45 uur. Het moet dus eind maart of begin april zijn geweest. De Hoogmis die ik met vele anderen bijwoonde, liep tegen het einde, toen plotseling het geluid van een V1 tot ons doordrong. Het geluid zwelde onheilspellend aan en duidelijk was hij laag bij de grond en niet ver van de kerk verwijderd. Toen viel het geluid van de straalmotor weg en iedereen zocht instinctmatig dekking onder de bank en wachtte

vol spanning met gesloten ogen en de handen aan de oren op de knal die nu immers moest volgen. Pastoor v.d. Meijden, die de mis las, vroeg de mensen toch vooral rustig te blijven. Toen de knal echter uitbleef, kwam de een na de ander wit verstorven te voorschijn en de meesten verlieten de kerk. Buiten gekomen kwam men al gauw te weten dat hij in de Stationsstraat was gevallen. Toen men daar aankwam, bleek de toegang tot deze straat met een wit lint afgesloten te zijn.

Het verhaal van Sjaak

Twee ooggetuigen, Sjaak Westerlaken en Gret van den Hanenberg, heb ik opgezocht en zij vertelden mij het volgende. Allereerst Sjaak: "Ik woonde vroeger zo ongeveer op de plaats waar nu *Keizer Palace* staat. Zoals U wel weet, is onze boerderij tijdens de bevrijding afgebrand. Ik stond te praten met Eduard Coppens, die nu in Den Dungen woont, toen ik een V1 hoorde en ook zag aankomen. Hij kwam laag aanvliegen, zo ongeveer tussen de molen van Duffues en de Lambertuskerk. Het was duidelijk dat hij spoedig de grond zou raken en ontploffen. Bijna automatisch vielen wij plat op de grond en op hetzelfde moment verstomde ieder geluid. We durfden niet op te kijken en wachtten vol spanning op de ontploffing, die echter uitbleef. Na enige tijd waagden wij ons voorzichtig overeind en, om ons heen kijkend, zagen we dat meerdere fruitbomen, die ten noordoosten van onze boerderij stonden, alsmede twee bomen die aan weerszijden van de Burg. Woltersstraat stonden, geheel of gedeeltelijk waren afgeknapt. Toen we in de richting van de hooipers keken, die ongeveer op de plaats stond van de huidige NMS-bank, bemerkten we dat die ook niet onbeschadigd uit de strijd was gekomen."

Het verhaal van Gret van den Hanenberg

Gret van den Hanenberg, die op dat moment met Marinus Heijmans en Willem Hanegraaf (van Dieleskes), die intussen allebei zijn overleden, in de hooipers aan het werken was, vertelde mij het volgende: "Natuurlijk hoorden wij de V1 ook aankomen, we lieten ons vallen en vreesden het ergste. Een gierend geluid en een stofwolk in het open gedeelte van de hooipers, waar de vliegende bom onder een kleine hoek de grond geraakt moet hebben, was het enige wat wij hadden waargenomen. Toen de explosie uitbleef en wij ons weer opgericht hadden, bemerkten wij, dat de stalen constructie van de naar de Burgemeester Woltersstraat toegekeerde kant van het gebouw was ontwricht en een open plek in het dak aan de tegenovergestelde kant gaf aan welke weg hij na zijn aanraking met de aarde had gekozen. Die weg volgend kwamen we uit in de Stationsstraat. Daar aangekomen zagen we dat de V1 zich dwars door het dak van het huis van Jan van Hooff, Stationsstraat 6 (thans bewoond door G. de Weerd) had geboord en aan de overkant van de straat tegen het toenmalige huis van smid Sanders terecht was gekomen. Wij bleven op enige afstand staan kijken. Alleen de rooie schel ging erop af en begon eraan te frunniken. Een van de Poolse militairen die intussen waren gearriveerd, duwde de kolf van zijn geweer in zijn rug en beduidde hem zich uit de voeten te

maken. Het stuk oorlogstuig werd aan een nader onderzoek onderworpen en vervolgens vastgemaakt aan een pantserwagen. Zo sleepten ze de V1 door de Stationsstraat en deponeerden hem in een sloot ter hoogte van de huidige splitsing Sportlaan-Molenstraat. De eerste dagen werd hij met rust gelaten, maar toen de opgroeiende jeugd uit die jaren over de eerste schrik heen was, werd hij 'vakkundig' gedemonteerd. De twee grote ballen van 40 à 50 cm doorsnede kon men in een later stadium tentoongesteld zien staan op zuilen aan de zuidzijde van het oude stationsgebouw. Maar hier hadden ze ook niet het eeuwige leven. Jos Vos vertelde mij, dat hij met nog een stel andere jongens een bal bal uit balorigheid weggehaald heeft en hem al duwend en schoppend naar de Heer en Beekstraat getransporteerd heeft, waar ze hem ten slotte in een eenmansputje rolden. Wat er met die andere bal is gebeurd, is mij niet bekend. Zeker is, dat hij op zekere dag ook spoorloos verdwenen is. Deze Witte Donderdag van 1945 zal bij velen in hun geheugen gegrift blijven staan als de dag waarop Rosmalen aan een ramp ontsnapte, doordat deze V1, door welke oorzaak dan ook, niet ontploft is."

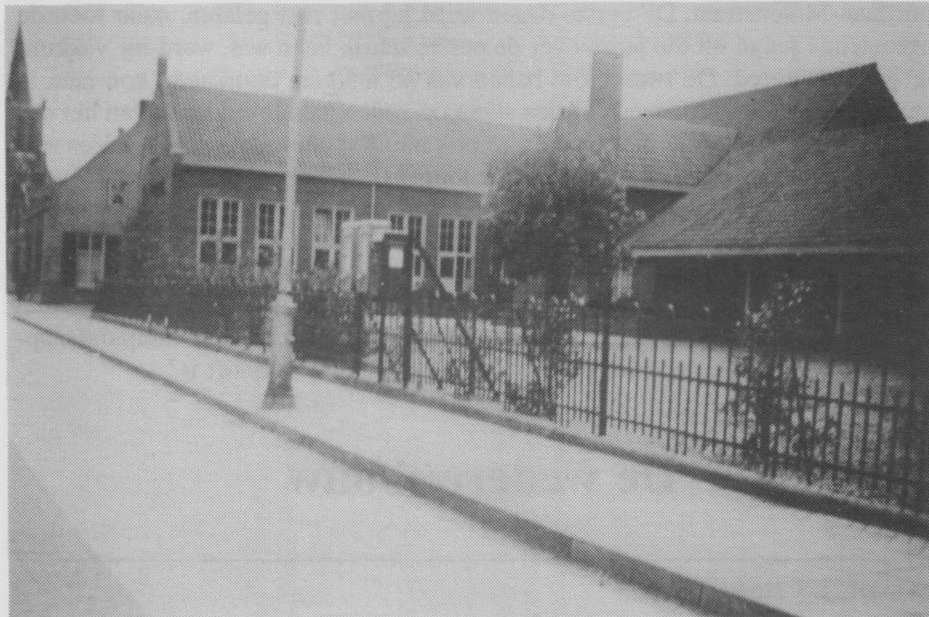
De wederopbouw

SCHADE EN HERSTEL

Henk de Werd

Tijdens het oorlogsgeweld hebben de Annakerk, de Annaschool en de woning van het hoofd der school veel schade opgelopen. Elders hebt U al kunnen lezen hoe de loods van de school in vlammen opging. Ook de schoolmeesterswoning werd totaal verwoest. Voor de meest noodzakelijke reparaties werd door het schoolbestuur in 1945 een bedrag van f 9008,07 op tafel gelegd, een bedrag overigens, dat later door de gemeente Rosmalen werd terugbetaald. Het betrof hier een gedeeltelijke dichtmaking van het dak, de inruiming van de noodschool, vervoer van puin, aanvoer van glas, 3000 dakpannen, aanschaf schoolbanken, enz. Bewaard gebleven is een uitgebreid schaderapport, samengesteld door C.M. Evers, architect-expert te Vught². Hij berekende een schade van f 24.728,25 aan gebouwen en inventaris. Voor herstel van de speelplaatsen werd een bedrag van f 206,25 genoemd. Het ijzeren hekwerk om de school was zwaar beschadigd. Herstel kostte f 750,-. Voor de boven reeds genoemde loods en gymnastiekruimte werd f 8500 becijferd. Volgens Evers waren 107 schoolbanken totaal verbrand en konden er 16 hersteld worden. Geen wonder dan ook, dat pastoor Hoekx schrijft: "Zoo was het voor ons een ware uitkomst, dat wij naderhand van de gemeente Hilversum eene partij van meer dan honderd oude schoolbanken mochten ontvangen. Zodoende was er weer voor

alle kinderen tegelijk 'n behoorlijke zitplaats". In het boek *Schooladministratie van 1 Januari 1939 af tot 1 Januari 1960* (in archief Henk de Werd) lees ik bij 30 december 1944 : "Normaal aantal schooltijden in 1944: 426; in werkelijkheid ge-

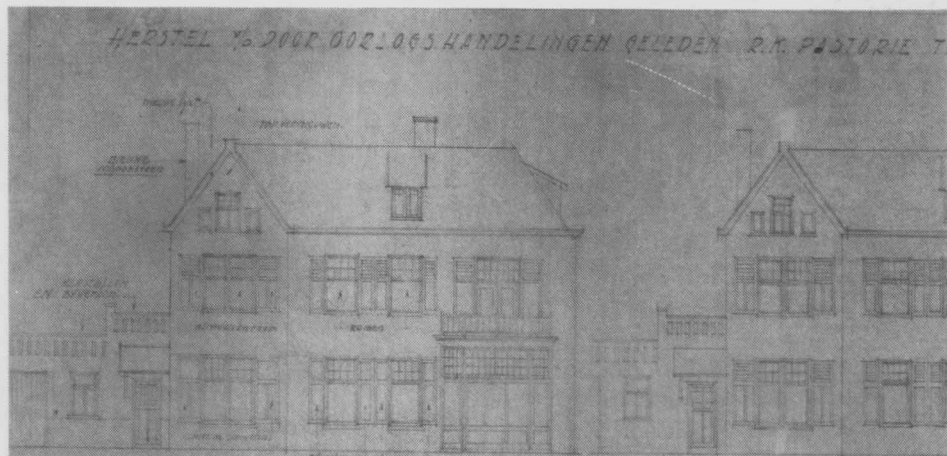

Annaschool te Hintham anno 1942. Naast de Annaschool zien we nog de woning voor het hoofd der school. Deze woning werd totaal verwoest. Coll. Henk de Werd.

ven 282. Toestand der school na de oorlogshandelingen: Gebouw: Overdekte speelplaats en bergplaats: uitgebrand. Alle glaswerk stuk. Twee plafonds ingevallen. Dak boven een lokaal totaal vernieuwd. Wanden en deuren zeer beschadigd. Meubelen: Centrale verwarming stuk, herstelbaar. Van de 164 banken zijn er 107 verbrand onder de overdekte speelplaats; van de 7 lessenaars vijf verbrand, alsmede alle gymnastiekmateriaal. Leermiddelen: Door diefstal zijn vele series leesboeken onvolledig geworden. Alle pennen (20 gros), potloden en penhouders verdwenen. Natuurkundige instrumenten stuk of verdwenen. Onderwijs: Het onderwijs heeft door voortdurende inkwartiering, gevolgd door vernieling der school stil gelegen vanaf 13 September. Waarschijnlijk zal binnenkort het parochiehuis zoover hersteld zijn, dat daarin aan eenige klassen les kan worden gegeven. Daarover volgt nader bericht (...)."

Het herstel van de school heeft lang geduurd. Op 12 februari 1947 schrijft het bestuur aan de inspecteur³: "Tijdens de inbeslagname der school door de Duitschers en de daarna plaats gehad hebbende vernieling is de leesmethode voor het 1e leerjaar nagenoeg verloren gegaan of onbruikbaar geworden. Aanvulling van 't nog

bruikbare kan niet plaats hebben, daar de herziene uitgave inmiddels te groote afwijking met de oude vertoont. Van de rekenmethode *Vierman* is ook ontzettend veel verloren gegaan of onbruikbaar geworden en hier is geen sprake van aanvul

ling, daar de methode is uitverkocht (...). Van onze methode *Prop* voor Aardrijkskunde is niets bruikbaar meer overgebleven, noch atlanten, noch kaarten, alleen de kaart van N.O.I. (Nederlands Oost-Indië). Nu toch een geheel nieuwe methode moet worden aangeschaft hebben we gemeend de methode Decker en Nillissen te moeten nemen. Momenteel wordt geen kaart van Europa aangevraagd met het oog op eventueele grenswijzigingen. De inhoud der natuurkundekast is totaal vernield; er is niets van over (...). De onbruikbaar geworden of vernielde No's der series aardrijkskundige, natuurkundige en geschiedkundige platen zullen om wille der groote kosten, althans voorlopig niet worden aangevuld". Interessant is de reactie van de inspectie: "Zoudt ge, nu ge toch vernieuwen moet, niet Uw keuze laten vallen op een modern-georiënteerde methode. Ik denk aan de semi-globaal-methode: *Lees mee* door B. Mol of *Zo leer ik lezen* door Jan van Breda. U gelieve mij goed te begrijpen: Het Schoolbestuur blijft vrij in zijn keuze: ik ben niet voornemens staatspaedagogiek te introduceren. Het is maar een wenk".

Interessant is ook het rapport van de schoolartsendienst⁴. Zij bezocht in november 1947 de school en schrijft n.a.v. haar visitatie: "St. Annaschool, voor jongens en meisjes. Goed schoolgebouw, grootste gedeelte van 1938. Centrale verwarming; rustig gelegen. In 1941 werd een lokaal voor het 7e leerjaar aangevraagd, maar tot nog toe geen bouwmaterialen verstrekt, zodat aanbesteding achterwege is gebleven. Een van de leerjaren is nu ondergebracht in een lokaal van het parochiehuis, een eind van de school af. Buiten een closet, ouderwets van hout en een urinoir. Geen waterspoeling, zeer primitief en slecht schoon te houden. Geen deur voor urinoir. Geen speelplaats. De ruimte voor gangen en trappen is veel te klein. Bij de bevrij-

ding werd de overdekte speelplaats voor de jongens van bovengenoemde St. Anna-school vernield. Tot nog toe, ondanks alle moeite niet opgebouwd. Privaten en urinoirs voor de jongens zijn er niet, daar deze onder bovengenoemde speelplaats waren en nog niet opgebouwd zijn. 262 Leerlingen, deels jongens, deels meisjes moeten zich nu behelpen met 3 privaten op de meisjesspeelplaats, waarvan een moet worden gebruikt als urinoir. De meisjesspeelplaats is niet op behoorlijke wijze van de zeer drukke verkeersweg 's-Hertogenbosch-Nijmegen afgesloten. Poort en hekwerk vernield. Speelplaats zand en grint. Betegeling gewenst. Gordijnen ontbreken nog. 's Zomers te heet, te fel licht bij lezen en schrijven (...)"

De overdekte speelplaats werd in 1947 / 1948 aanbesteed. Door architect H.M. de Graaf werden de kosten berekend op f 16.544,-⁵. Het schoolhuis, de woning van het hoofd der school, gebouwd in 1860, werd ook door het oorlogsgeweld verwoest. Het schoolbestuur heeft zijn uiterste best gedaan om deze woning te doen herbouwen. In januari 1947 schrijft men: "Ter nadere motiveering van ons onlangs bij U ingediend verzoek tot opbouw van de vermelde onderwijzerswoning te Hintham zij het ons vergund het volgende onder Uwe welwillende aandacht te brengen: Nu het Hoofd der School niet meer bij het schoolgebouw woont, staat deze bij dag, en vooral bij nacht, geheel onbeheerd, hetgeen gemakkelijk aanleiding kan geven tot inbraak of diefstal en meer tot vernieling of beschadiging van gebouwen en speelplaats door de jeugd in vrije uren en dagen. Vooral de Bossche, maar ook wel de Hinthamse jeugd maakt vaak misbruik van de omstandigheid, dat het Hoofd der School geen toezicht meer kan houden op de school, zooals hij dat vroeger kon en deed. Maar al was van het bovenstaande geen sprake, dan nog verdient het aanbeveling, dat het Hoofd der School bij het schoolgebouw woont. Immers wat een bijzondere zorg eischt niet in den winter de centrale verwarming bij sterk afwisselende temperaturen. Dan is het zaak, dat er 's avonds laat en 's morgens vroeg de temperatuur wordt opgenomen en de thermostaat daarnaar wordt geregeld. En hoezeer is het niet gewenst bij opkomende onweders of stormen er zich van te overtuigen, dat ramen en deuren goed gesloten zijn, om zodoende te voorkomen, dat dichtslaan de deuren of ramen vernielingen met zich brengen. Deze controle zal door het Hoofd der School te eerder en gemakkelijker worden uitgeoefend, als hij bij de school woont. De hier aangehaalde motieven betreffen de school zelf, doch onzes inziens mag ook als motief gelden voor den opbouw der woning het feit, dat het Schoolbestuur wel eens voor het geval zou komen te staan, dat het misschien geen Hoofd der School kon krijgen, omdat er geen woning beschikbaar is of slechts eene die te ver van de school gelegen is. Al deze moeilijkheden worden ondervangen, als de schoolwoning wordt opgebouwd, hetgeen voor de gemeente ook geen geldelijk bezwaar kan opleveren, nu de onderwijzerssalariissen dermate zijn opgevoerd, dat de huurprijs een behoorlijke onderwijzerswoning niet langer boven de financiële draagkracht van een Hoofd der School uitgaat (...)"⁶. De woning werd niet meer herbouwd.

Ook de Hinthamse Annakerk en de daaraan gelegen pastorie hebben het zwaar te

verduren gehad. Er werd een bestek gemaakt voor de herstelwerkzaamheden. Alle zwaar beschadigde stenen moesten worden uitgehakt en opnieuw worden ingemetseld. Veel natuursteen (hardsteen) moest vernieuwd worden, o.a. het kruis met

Herinnering aan het eerste bevrijdingsfeest te Hintham in augustus 1945. Verkenneren houden de wacht bij het graf van de gevallen korporaal G. Kitchley in Hintham. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

voet aan de topgevel. IJzerwerk moest geleverd worden en ook de twee deuren van de hoofdingang vroegen om herstel. De deur van de linker zij-ingang moest vernieuwd worden, "zulks van Amerikaans-Greenenhout of Pitch-pine". Maar liefst 500 kilo lood zou geleverd en opnieuw verwerkt moeten worden. De volgende glas-in-lood-ramen moesten worden aangebracht: "14 stuks ronde ramen in het schip met transepten en priesterkoor, 6 stuks getoogde ramen in zijbeuken en 4 stuks in de transepten en het zangkoor. 1 groot roosvenster, 1 raam boven de hoofdingang - 4 kleine ramen boven de zij-ingangen - 2 kleine ronde ramen op het zangkoor - 1 dubbelraam in de voorgevel (top) - 1 dubbelraam in de Oostgevel (top) - 2 stuks dubbele ramen in de toren ruimten en 1 raam boven de toreningang. Voorts glas in de tochtdeuren". In de kerk moest een kruisgewelf geheel opnieuw opgemetseld worden. De andere gewelven vroegen om herstel. Bovendien moest veel muurwerk opnieuw gestucadoord worden. In de vloer moest ongeveer 6 vierkante meter "Namenste hardsteenen tegelvloer" vernieuwd worden. Totale kosten voor herstel f 25.159,-.

In augustus 1945 vierde Hintham zijn eerste bevrijdingsfeest, "bij welke gelegenheid

vele huizen waren versierd. De feesten, welke culmineerden in een Pontificale H. Mis en een dankbetuiging aan de geallieerden, werden ingezet met een muzikale réveille door de harmonie St. Cecilia. De middagviering bracht een grootsche plechtigheid op het terrein achter den woningbouw de Groot rond het graf van den Engelschen korporaal, die bij de bevrijding zijn leven liet. Het graf was stemmig versierd en algemeen was de belangstelling van den Brig. Generaal Doreman D.S.O. - O.B.E., die met Lt. Col. Bonett van het 4e Bath. Welsh Reg. en Capt. Williams van de 53 Div. H.Q. extra vanuit Düsseldorf waren overgekomen. Zoowel geestelijk als wereldlijk autoriteiten als vereenigingen waren voorts tegenwoordig. Redevoeringen werden gevoerd door den comité-voorzitter A. v.d. Dungen, gemeentesecretaris Lambermont, Pastoor Hoekx, den heer J. Heijmans namens de G.O.I.W., terwijl de heer Wouters een gedicht declameerde en tijdens het spelen van treurmuziek de onderscheidene vereenigingen een krans op het graf legden. Na de kranslegging werden twee minuten stilte in acht genomen uit piëteit jegens de gevallen. Bij de plechtigheid, waaraan de harmonie wederom medewerking verleende, werden natuurlijk ook zoowel het Nederlandsche als het Engelsche volkslied gespeeld. 's Zondags bracht een gecostumeerde voetbalwedstrijd tusschen een veteranenelftal Maliskamp en van de supportersvereeniging Hintham groote vroolijkheid. De kinderen konden hun hartje ophalen aan de kermisattracties en de grooten vermaakten zich 's avonds met dansen. Het feest is prachtig, zonder één wanklank, verlopen.

Bronnen (alle uit archief Henk de Werd):

¹ Collectie opstellen, gemaakt t.g.v. de eerste bevrijdingsfeesten in Hintham in augustus 1945.

² *Rapport voor de onderlinge oorlogsschade-verzekering-maatschappij te 's Gravenhage betreffende de schade op October 1944; opstellen en inventaris t.n. van het schoolbestuur der Par. St.-Anna.*

³ Collectie *Oorlogsschade Annaschool Hintham.*

⁴ *Register van opmerkingen door de schoolarts bij zijn bezoeken aan de school gemaakt. Schoolartsendienst District Vught. School R.K. Bijzondere Lagere School te Hintham, gemeente Rosmalen. Hoofd: de Heer M. Broeren, E.71 Rosmalen.*

⁵ *Bestek en Begroting overdekte speelplaats school voor Bijz. L.O. te Hintham.*

⁶ *Brief schoolbestuur aan gemeentebestuur van Rosmalen. Collectie Oorlogsschade Annaschool Hintham.*

Anekdoten

ANEKDOTES

Harry Coppens

Anno 1994 wordt voetstoots aangenomen dat zo goed als iedere Nederlander wel een mondje Engels verstaat. In 1944 lag dat wel even anders, zeker op het platte-

land. Dat er gemakkelijk communicatiestoornissen konden ontstaan tussen de inheemse bevolking en de Engelssprekende bevrijders, lag dan ook voor de hand. Een drietal mij bekende anekdotes uit die jaren is me altijd bijgebleven.

All right

Dit voorval speelde zich af op 23 oktober 1944, de dag van onze bevrijding. Piet

G E M E E N T E R O S M A L E N .

BEKENDMAKING.

De Burgemeester der gemeente Rosmalen maakt bekend, dat in deze gemeente is ingesteld een Zuiveringscommissie voor het gemeentepersoneel. De taak van deze commissie is een onderzoek in te stellen naar de houding en gedragingen van het personeel in dienst der gemeente tijdens de bezetting. Het doel is hierdoor een betrouwbaar ambtenaren- en werkliedenkorps te verkrijgen, dat het vertrouwen der ingezetenen heeft en waardig is.

Teneinde dit doel te bereiken, wordt eenieder uitgenoodigd, hem bekende feiten, op grond waarvan hij meent, dat een of meer der leden van het gemeentepersoneel niet in zijn functie kan worden gehandhaafd, schriftelijk en volledig ondertekend met naam en adres vóór 3 Februari 1945 ter kennis van den Burgemeester te brengen, die deze klachten ter onderzoek zal voorleggen aan de hierboven-genoemde commissie.

De personen, die deel uitmaken van deze commissie zijn de volgende:

W.van 't Hooft, administrateur der Psychiatrische Inrichting "Coudewater" te Rosmalen;

A.A.F.Verhoeven, hoofd der school op de Kruisstraat;

F.A.Michels, plaatselijk commandant der Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten te Rosmalen;

Fr.van der Pluijm, leeraar aan de R.K.Lyceum te 's-Hertogenbosch;

en H.L.van der Doelen, kassier der Boerenleenbank te Rosmalen.

ROSMALEN, 22 Januari 1945,
DE BURGEMEESTER VAN ROSMALEN,
Jhr.H.C.F.C.von Heijden.

Op 22 januari 1945 maakte de burgemeester van Rosmalen bekend, dat er ook in Rosmalen een zuiveringscommissie voor het gemeentepersoneel was ingesteld. Deze zuiveringscommissie moest in opdracht van het Militaire Gezag in elke gemeente worden ingesteld (ingezonden door M. der Kinderen).

de Weeuw (van Rosmalen) woonde in de Burg. Nieuwenhuizenstraat en verbleef in die dagen in zijn eigengemaakte schuilkelder. Toen het buiten wat rustiger was geworden, waagde Piet zich schoorvoetend naar buiten om de situatie in ogen-schouw te nemen en hij kwam oog in oog te staan met een van onze bevrijders. Na van zijn verbazing te zijn bekomen, vroeg hij: "En wat vind je van onze schuilkelder?" "All right, all right", zei de soldaat, waarop Piet rechtsomkeert maakte, de

schuilkelder in ging en riep: "Allemaal d'r uit, allemaal d'r uit!"

Keep quiet

Veel soldaten sprongen niet al te zachtzinnig om met hun voertuigen. Er werd dikwijls onnodig wild gereden, wat wel eens minder prettige gevolgen had. Zo gebeurde het dan ook eens dat in de periode volgend op de bevrijding een jeep in woeste vaart zomaar *de misse* (het erf) opreed, waarbij een tiental op het erf rondscharrelende kippen het loodje legde. Toen de chauffeur de boze boer op zich af zag komen, sprong hij uit zijn voertuig en zei: "Keep quiet." "Wat?" zei de boer, "kiep kwijt, kiep kwijt? Wel tien kiepen kwijt!"

I love you

Onze bevrijders van de 53rd Welsh Division verbleven slechts kortstondig in ons midden en rukten weer verder op. Vanaf die periode tot 5 mei 1945 hebben hier beurtelings Engelsen, Polen en Canadezen gelegen, die tot taak hadden om te verhinderen dat de Duitsers van over de Maas terug zouden keren. In hun vrije tijd zochten ze contact met de plaatselijke bevolking, waarbij het vrouwelijk schoon de logische voorkeur had. Ook voor hen was de taal een moeilijk te nemen barrière en ze lieten zich soms voorlichten. Zo vroeg een soldaat eens wat "I love you" in het Nederlands was. De grapjas vertelde hem dat hij dan "Ik knijp je dood" moest zeggen. Hoe dat meisje die avond op zijn "Ik knijp je dood" gereageerd heeft, is mij niet bekend. Zeker is evenwel dat er die avond geen doden zijn gevallen.

Kachelpoets

Na de bevrijding vonden wij in de polder een paar langwerpige ovale bussen zonder deksel. Omdat we benieuwd waren naar de inhoud, werden ze thuis vakkundig gedemonstreerd. *Ons moeder* meende in de grauwgrijze massa een soort kachelpoets te herkennen en nam meteen de proef op de som. Het resultaat was verbluffend en de platte buiskachel glom als in zijn beste jaren. Voor verdere vondsten hield moeder zich warm aanbevolen. Wij op onze beurt lieten ons niet onbetuigd en wisten nog vijftien bussen op te sporen, die alle onder de platte buiskachel werden opgestapeld, waar ze gelaten hun oproep tot een nooit vermoede glansrol afwachtten. Helaas voor hen, maar in het bijzonder toch voor moeder, is dit geluk hun niet beschoren geweest. Toen wij namelijk op een avond gezellig een kopje koffie zaten te drinken in gezelschap van enkele Canadese soldaten, viel plotseling het oog van een van hen op de keurig opgestapelde bussen met vermeende kachelpoets. Zijn uitpuilende ogen deden eenieder verstommen en met wilde gebaren beeldde hij voor ons duidelijk een explosie uit. De andere soldaten werden plotseling ook actief en gezamenlijk transporteerden ze de 'kachelpoets' naar buiten, het gezin onthutst en niet begripend achterlatend. Nog jaren daarna kon moeder verontwaardigd reageren als de kachelpoets weer eens ter sprake kwam. Toen ik later zelf soldaat was, kwam ik er achter dat de voor ons zo onschuldige poets werpmij-

nen waren.

De pantservuist

Behalve dit tegen pantservoertuigen ingezet wapentuig lag allerlei door de Duitsers achtergelaten oorlogstuig, van handgranaat tot allerhand schiettuig, verspreid over het hele dorp. Bij het voormalige terrein van O.D.J. (later O.J.C.) aan de Nieuwendijk, met zijn prehistorisch bouwsel, dat voor de ene helft dienst deed als tijdelijke bewaarplaats van kadavers en voor de andere helft fungeerde als kleedlokaal, werd al het gevonden oorlogsmateriaal bijeengebracht. Open en bloot lag het daar, zonder enige controle, tentoongesteld. Voor de jeugd was het een eldorado waar ze naar hartelust konden experimenteren met het opgehoopte wapentuig. Vergeet niet dat er toentertijd slechts een viertal woningen op een terp (de heuvel genaamd) aan het begin van de Nieuwendijk stonden, die minstens een honderdtal meter van deze plek verwijderd waren. Deze terp was noodzakelijk, omdat het hier buitendijks gebied was, dat deel uitmaakte van de Overlaet en veelvuldig onder water kwam te staan. Met het in ruime mate voorradige 'speelgoed' werden levensgevaarlijke spelletjes bedreven. Wat de een niet wist, wist de ander. Bij het ontbreken van enige kennis van zaken werd er net zo lang geëxperimenteerd tot er iets wel of niet lukte, met alle gevaren vandien. Niet tevreden met het alledaagse bedachten inventieve geesten steeds iets nieuws. De vondst om een pantservuist te plaatsen in het talud van de staantribune van O.D.J. om er vervolgens vanuit de kleedruimte op te gaan schieten, had fatale gevolgen kunnen hebben. Door louter toeval werd het juiste punt getroffen met als gevolg dat het projectiel, doordat de pantservuist schuin naar ons stond gericht, de lucht inging en op ons afkwam. Dankzij de koelbloedigheid en het strategisch inzicht van een van de schutters, verplaatsten wij ons razendsnel tegen de richting van het projectiel in en wij bleven ongedeerd. Terwijl wij plat op de grond lagen tussen het kleedhok en de staantribune, vloog het projectiel over het gebouwtje heen en ontplofte met een denderende knal op de aangrenzende akker. Terwijl de omgeving dacht met de inslag van een Duitse granaat te maken te hebben, dropen wij, wit verstorven, ijlings af, met bibberende knieën en lieten ons daar een tijdlang niet meer zien.

De handgranaat

Jan Venrooij, die je nogal eens in de polder kon ontmoeten, was meestal vergezeld van zijn hondje. Aaszuiver was hij zeker niet, maar zijn kwaliteiten op het gebied van jagen en stropen waren alom bekend. Terwijl Jan op zekere dag met zijn hondje van het ene perceel land naar het andere struinde, vond hij op de rand van een sloot een eihandgranaat. Zonder verder na te denken trok hij de pin eruit en gooidde de granaat zo ver mogelijk weg. Tot zijn ontsteltenis ging de hond er onmiddellijk achteraan. Daar roepen geen zier hielp, nam Jan zelf ijlings de benen. De hond met de handgranaat in zijn bek volgde hem enkele meters tot een ontploffing volgde, waardoor de hond jammerlijk uiteen werd gereten. Jan restte alleen nog de

droevige taak de resten van zijn hondje aan de aarde toe te vertrouwen.

Melken

Nadat Oss in september 1944 was bevrijd, stagneerde de opmars van de geallieerden, hetgeen waarschijnlijk in verband stond met de mislukte landingsoperatie bij Arnhem. Deze stagnatie had mede tot gevolg dat de Duitsers hier versterkingen aanbrachten om een eventuele aanval te kunnen afslaan. Ook in de polder werden her en der versterkingen opgeworpen en schuttersputten gegraven. In die dagen liep ons melkvee in *de Blukt* (de Blokken) vlakbij de hut van Haske van de Berg. Nu gebeurde het dat wij op zekere dag, na gemolken te hebben en met de *tuiten* (melkbussen) op onze fietsen huiwaarts keerden, door Duitse soldaten gedwongen werden te stoppen. Deze soldaten bevonden zich bij de hut van de Koelewijn, vlakbij de tweede brug. Zij vorderden de melk en wij zetten onze tocht met de nu lege tuiten voort. De reeds lang bij ons gestationeerde Duitse soldaat, Arthur genaamd, die op *d'n deel* allerlei reparaties uitvoerde op motorisch en elektrotechnisch gebied, bood zich aan om ons de volgende dag te vergezellen. Toen we op de terugweg weer werden aangehouden, maakte Arthur hun duidelijk dat deze melk bestemd was voor de *Deutsche Wehrmacht* in Rosmalen. Triomfantelijk vervolgden wij onze weg naar huis. De vreugde was echter van korte duur. Toen wij namelijk de volgende dag weer onder de koeien zaten, bleek al gauw dat anderen ons reeds voor waren geweest. De hierop volgende fietstocht met lege tuiten, opgeluisterd door lachende en zwaaiende Duitse soldaten bij de hut van de Koelewijn, werd in de daarop volgende weken helaas door meerdere gevolgd.

WAAROM EEN HEEMKUNDEKRING?

U heeft zich waarschijnlijk ook wel eens afgevraagd hoe ons dorp aan de naam Rosmalen komt, wat de oorsprong van de naam *Maliskamp* is en hoe Rosmalens de naam Heijmans is. Er zijn in Rosmalen al heel wat jaren veel mensen bezig met het beantwoorden van deze vragen. In 1989 staken zij de koppen bij elkaar en besloten tot de oprichting van de Heemkundekring Rosmalen, kortweg H.K.R. genoemd.

Verenigingsactiviteiten

Binnen de Heemkundekring zijn er onder andere de volgende activiteiten:

- Regelmatig worden door de Heemkundekring lezingen georganiseerd en films, dia's en video's vertoond. Deze bijeenkomsten zijn over het algemeen voor iedereen toegankelijk, dus U zou best een keer kunnen komen kijken. Meestal worden dergelijke activiteiten in De Molen en het Brabants Dagblad aangekondigd.

- Actieve leden in de Heemkundekring houden zich bezig met onderzoek op allerlei terrein. Daartoe hebben zij zich verenigd in werkgroepen.
- Door enkele actieve leden wordt geregeld een fietstocht georganiseerd naar bijvoorbeeld een naburige Heemkundekring of een museum.
- De Heemkundekring is bezig met de opbouw van een steeds groeiend archief over Rosmalense mensen en gebouwen. Door verschillende leden en andere belangstellenden wordt veel waardevol materiaal aangedragen.
- De kring heeft een tijdschrift, *Rosmalla* genaamd, dat vier keer per jaar verschijnt. Hierin kunnen de verschillende leden stukjes schrijven. Vaak verschijnen ook afleveringen van *Rosmalla Extra*, in 1994 zelfs drie nummers.
- Bij vele activiteiten die met Rosmalen te maken hebben, is de Heemkundekring vertegenwoordigd, zoals bijvoorbeeld bij de manifestaties van *Rosmalen raakt nooit van de kaart*.

Lid - abonnee - donateur?

Met de Heemkundekring verbonden zijn kan op verschillende manieren. De meeste mensen worden *lid* van de Heemkundekring, voor f 35,- per jaar. Leden kunnen gebruik maken van alle faciliteiten die de Heemkundekring biedt en ontvangen bovendien het blad *Rosmalla*. Heeft U geen tijd of bent U om andere redenen verhinderd om actief deel te nemen aan de Heemkundekring, dan kunt U *donateur* van de Heemkundekring of *abonnee* van de *Rosmalla* worden. Donateurs betalen minimaal f 25,- per jaar. Ook donateurs ontvangen *Rosmalla*. Als abonnee ontvangt U vier keer per jaar het blad *Rosmalla*. Dit kost f 25,- per jaar, of, via een postabonnement, f 35,- per jaar.

Ons eigen 'home'

De Heemkundekring heeft een eigen huisvesting in Rosmalen. Deze huisvesting is in Cultureel Centrum *De Bron*, aan de T.M. Kortenhorstlaan, naast het Rodenborchcollege en tegenover sporthal De Hazelaar. In dit voormalige schoolgebouw is ruimte voor vier Rosmalense verenigingen. De Heemkundekring heeft, als betrekkelijk kleine vereniging, één eigen ruimte tot zijn beschikking. Voor lezingen en andere activiteiten wordt echter gebruik gemaakt van de zaal, die afzonderlijk door de verschillende verenigingen wordt gebruikt.

Als u zich wilt opgeven als lid, abonnee of donateur, dan kunt U de bon die U op de wikkel om deze dubbeluitgave van *Rosmalla Extra* vindt, uitknippen en opsturen naar: Secretariaat Heemkundekring Rosmalen, Martinus Nijhoffstraat 8, 5242 CV Rosmalen. U kunt zich ook telefonisch opgeven. Belt U dan met de secretaris van de Heemkundekring, tel. (04192)-14094.

SPONSORS

De uitgave van Rosmalla is mede mogelijk door de financiële steun van:

Abelen BV, Makelaarskantoor, Burg. Mazairaclaan 2, Rosmalen
Van Grinsven Sanidrome, Raadhuisstraat 4c, Rosmalen
Berg Autobedrijf, G. v.d., Hintham 162, Rosmalen
Berg Autoschadebedrijf, G. v.d., Hintham 160, Rosmalen
Bouwmans, Oliehandel, J. Tweeberg 1, Rosmalen
Creij & Van Hoek BV Grond- weg- en waterbouw, Huisbergenweg 6, Rosmalen
E.T.I. Bureau Linnenbank BV, Stationstraat 13, Rosmalen
Foto Stijntjes, Molenhoekpassage 5, Rosmalen
Gebouwenservice H. Pennings & Zn BV, Europaplein 14, 's-Hertogenbosch
Gludemans BV, W., Hintham 117, Rosmalen
Heijmans BV, Ver. Bedrijven, Graafsebaan 13, Rosmalen
Hoedemakers en Zonen BV, Aannemersbedrijf P., Hintham 68, Rosmalen
Huijbregts en Peters Notarissen, Hoff v. Hollantlaan 5, Rosmalen
Jaropa Holding BV, J. Stienstra, Bruistensingel 100, 's-Hertogenbosch
Lambermont Assurantiebedrijf, A., Burg. Woltersstraat 1, Rosmalen
Lotus BV Pluimveeslachterij, Biestkampweg 2, Rosmalen
Mierlo, Advocatenkantoor van, Pioenroosstraat 20, Rosmalen
Modecentrum C. van de Graaf, Dorpsstraat 10, Rosmalen
Pennings Bouwmaatschappij BV, H., Sportlaan 21, Rosmalen
Pennings en Zonen Bouwbedrijf BV, H., Dorpsstraat 4, Rosmalen
Piels, Technisch installatiebedrijf, Friezenstraat 7, Rosmalen
Rabobank Rosmalen, Raadhuisstraat 1, Rosmalen
Reijmers Schoenen BV, Dorpsstraat 26, Rosmalen
Timmers BV Bouwbedrijf, Heikampweg 6, Rosmalen
Uden BV, Aannemersbedrijf A. v., Vliertwijksestr. 38c, Rosmalen
Verbiesen, Brood- en banketbakker J., Molenstraat 34, Rosmalen
Verstappen Handelonderneming BV, Kloosterstraat 5a, Rosmalen
Verstegen Schilderwerken BV, Oude Engelseweg 3a, 's-Hertogenbosch
Villa Fleurie, De Driesprong, Rosmalen
Voets Weg- en Waterbouw, Gebr., Pinksterbloemstraat 4, Rosmalen
V.O.F. Gebr. v.d. Plas, Schildersbedrijf, Graafsebaan 5, Rosmalen

INHOUDSOPGAVE

<i>De bevrijding van Rosmalen</i>	1
Dolle dinsdag of de dood ontlopen	1
Joseph Weber, ondergedoken in Rosmalen	7
Bevrijding	10
September 1944	13
Hintham en de oorlog	14
Verslagen over de oorlog	19
De bevrijding van Bruggen met zijn <i>Sluiske</i>	30
Het Huis van Meeuwen in oorlogstijd	34
Oorlogsbelevissen van Jan Hanegraaf	39
De V1 van de Stationsstraat	42
<i>De wederopbouw</i>	45
Schade en herstel	45
<i>Anekdoten</i>	50
Anekdoten	50
Waarom een Heemkundekring?	54
Sponsors	56

BEVRIDINGSFEEST

VOOR DE SCHOOLGAANDE KINDEREN

VAN "HINTHAM"

OP ZATERDAG 23 JUNI 1944

9. GEZONGEN HMIS. VAN DANKEBAARHEID

10. BEVRIDINGSREVUE "NEDERLAND IN OORLOG"

DOOR DE SCHOOLKINDEREN IN Zang-Declamatie en Sprechfloor
van D. v. Pinxten

1 1/2. BEGIN DER KINDERSPELEN

4 1/2. TRACTATIE DER KINDEREN ook die van 3 tot 6 jaar

5. POPPENKAST met levende Poppen.

6 1/2. VERVOLG KINDERSPELEN met Decostumeerd Voetballen

7 1/2. PRYSUITDELING SLOT.

4 FEEST WORDT OPGELUISTERD DOOR DE

"HARMONIE van ROSMALEN" Zest 'Het Voort' o.v.b.

X